

II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKEZÉSEI ÉS VALLOMÁSAI

A szemelvényeket fordította és bevezette:
GERÉB LÁSZLÓ.

OFFICINA NYOMDA ÉS KIADÓVÁLLALAT
BUDAPEST 1942

TARTALOM

II. Rákóczi Ferenc (1676-1735.)

A felvidéki zendülés (1697.)

Összeesküvés, fogság, szabadulás (1699-1701.)

Így kezdődött a szabadságharc (1703.)

Az ország állapota (1704.)

Egy és más a hadakról (1704)

A nagy kísértés (1706.)

Ünnepnap – és ami mögötte volt (1707.)

A trencsényi csata (1708.)

Imádság

II. Rákóczi Ferenc

(1676-1735.)

Thököly Imréhez fűzik gyermekkorának első eleven emlékei, a nyers tanulatlan fiatalemberhez, aki mostohaapja volt. Meg Munkácsához: anyja, Zrinyi Ilona várvédelméhez. Majd idegen erőszak ragadja el anyjától, otthonától, hazájától. Külföldi papok iskolái nevelik pappá, németté. – De nem lett pap. Félig gyermek, egyetemi hallgató, mikor nagykorúvá lesz, átveszi országnyi kiterjedésű uradalmait, beutazza Itáliát, érdekházasságot köt egy soselátott német tucathercegnővel, kezdi végtelen pörösködéseit testvérnéjével, Bécsben telet, Magyarországon nyaral, henyél, kártyázik, vadászik...

Mégis nemzeti hőssé kellett lennie. Nem lett német. Vérében hordta végzetét. A Rákócziak, Zrinyik, Báthoryk, Frangepánok örökségét. Futott előle – hasztalan. Az ország viharos múltú, legnagyobb nemzetségeinek utóda, hősök, fejedelmek, vértanuk leszármazottja. A bécsi udvar még nevét is gyűlöli, gyanakvása a végletekbe hajszolja. Másfelől a magyarság hívja az öröklött vezérségre. A szabadságért! Kezdi a parasztok. Aztán összeség az urakkal. De azok még ráérnek, vadásznak, hivatalokért kacsintgatnak. Ő komolyan veszi a dolgot, külföldi támogatást keres. Levélhordója azonban Bécsből küldött agent provocateur. Az operett-összeesküvés idő előtt vértanuvá avatta volna, ha regényes módon meg nem szökik az osztrák börtönből. Évekig bujdosik lengyel földön, a Szobieszky halála után végleg szétzüllött, korrump országban, bécsi bérgyilkosok és emberrablók előtt. A kitűnő jezsuita iskolának hasznát veszi: francia hadimérnöknek öltözik és várat épít. És közben tovább hajszolja a külföldi segítség délibábját.

De az idegenek nem segítik. Tőle kérnek segítséget a ruszin és magyar jobbágyok. És az erdélyi fejedelmek utóda, a magyar gróf, német birodalmi herceg, II. Rákóczi Ferenc szinte új Dózsa Györgyként jelenik meg a kárpáti határon, a bunkókkal fegyverzett lázadó jobbágyok és körözött rablók szedett-vedett népsége élén. Zászlaja alá özönlik a nép és mikor a vakhír elestét költi, üvöltenek fájdalmukban. Ugyanakkor – ő maga jegyzi fel – megrögzött osztálygyűlöletüknél fogva, egy bocskoros nemest nem akartak tisztül elfogadni. – Ezek Rákóczi vezérségének mézeshetei.

Aztán a paraszmozgalomból nemzeti mozgalom lesz. Jönnek a nemesek is, előbb a szegények, aztán a többiek, majd a főurak. Paralizálják a parasztlázadást, majd fölébe is kerülnek s Rákóczi nem veszi észre, hogy az ő ideális szabadságharca hogy kezdődött s hogyan vált a nemesi sérelmek gravaminális harcává. Nem forradalmár lélek, nem népvezér, nem az erős akarat embere. A kantár soha sincs az ő kezében. Reprezentál és adminisztrál. Sokrétű, művelt lelkek módjára kritikus és tétovázó. Tudja, hogy országos meg hadi dolgokban tapasztalatlan fiatalember. Érzi intelligenciája fölényét s utólag mindig igazolva látja véleményét, de hiszi, hogy az idősebbek többet tudnak; hagyja, hogy tanácsban, csatatéren lehurrogják a nagyhangúak, akik csak rangját tisztelik, nem szellemét.

Így válik bukott vezérré, száműzötté. A férfikor küszöbén. Vállalja szerepét, nem rezignál, erőt érez, hogy mindent újra kezdjen. Becsületlen lelke aztán csalódásból csalódásba bukik. A lelkiismeretlen diplomácia hitegeti, mumusnak használja, mint „emigráns kormányt”, hogy aztán szerepe végeztével, eldobja, mint felesleges eszközt. Így Nagy Péter cár. A porosz király sürgősen eltanácsolja országából. Az angolok minden tisztességgel fogadják, csak nem engedik partra szállni. Aztán az öreg XIV. Lajos udvarában reménykedik és csalódik a békekötés eredményében. Most már csak a francia udvar kegydíjasainak számát szaporítaná, ha... ha nem lett volna a fejedelem, aki nemcsak indulásakor vívta ki népe ragaszkodását, de becsülését is kiérdemelte mindéiglen.

Mert a lélek, a lelkiismeret embere volt. Vallomásaiban őszintén tárja fel magát. Ő is gyöngé, esendő. Mi a gyöngéje? Eleinte szereti a kártyát. Sivár házasesete kezdetén ideális szerelem fűzi titkos valakihez – s ez megóvja becsületét. Az ideál meghal. A nagyúrnak minden lehetősége megvolt arra, hogy ne ismerjen korlátot; ebben is csak léha korát követte volna s a léha kört, melybe vetődött. De a Vallomások írójának kevés a vallanivalója. – Bújdosása elején egy lengyel főúri hölgy szándékának és személyének pártfogója. Aztán mindene. De Rákóczi elhagyja, mikor követni kell félmeztelen jobbágyait. Évekig nem ismer nőt, nincsenek magánügyei. Fejedelem. Nyargal kurucával az ország egyik végétől a másikig, tanácskozik, tárgyal, kormányoz, vezényel. Csak mikor a trencsényi csata után összeomlik a mű, szalad ki vigaszért, erőért barátnőjéhez. Aztán ismét elhagyja, hogy kövesse emigrációs ábrándjait. Évtized múltán, mikor Rodostóban felesége halála hírére hallja, életkedve még egyszer fellobban: hűséggel, becsületesen visszakívánkozik lengyel földre, hogy elvehesse régi szerelmét. De a világpolitika nem engedi...

Élete nagy fordulót akkor már régen túl volt. Még Versaillesban történt, hogy megpróbált olyanná lenni, mint a többiek... Évekig kacérkodott vele egy hölgy s ő évekig küzd lelkiismeretével, tétovázik. Végre vallomással közeledik, de a lelkiismeretes küzködővel csak játszottak: kudarcot vall. Fogadalmat tesz: többé nincs számára nő, nem vesz kezébe kártyát. Élete: klastrom. Ideje lelkigyakorlatok és írás közt oszlik meg.

Ezt csak rövid időre szakította meg utolsó politikai csalódása: török kalandja. A Napkirály halála után már csak ötödik kerék volt a francia udvarban. A török pedig hadba keveredett a Habsburg birodalommal. Ott próbálkozik. De a török is csak ijesztgetésül tartja s nélküle köt békét. Franciaország nem fogadja vissza. Így lesz belőle a rodostói remete.

Ezzel, 1719. esztendejével zárulnak önéletrajzi írásai. Tudta, hogy akkor lépett ki a történelemből, további sorsa már nem érdekelheti a világot. Annak megírása már Mikes Kelemenre maradt... Fejedelmek számára írt imádságos könyve, elmélkedései, fiainak szóló parainesis mellett nevezetes munkája a francianyelvű „Emlékezések a magyar háborúról” s a latinnyelvű „Egy bűnös vallomása”. Utóbbiban születésétől a szabadságharc kezdetéig, majd a harc végétől 1719-ig mondja el életét. Ezek az önéletrajzi munkák szomorú írások. Nem a Rákóczi induló hangján szólnak, legfeljebb Rákóczi kesergőjével. Nem kacagányos, deli kuruc vitézeket mutat nekünk; írásaiban tudatlan, felelőtlen, megbízhatatlan emberek vonulnak fel, balfogások, szerencsétlenségek – az emigráns keserű ítéletével.

Nem termett népvésznek, szabadsághősnek. Ha a sors kegyes és békés időkben legitim fejedelemül adta volna őt Magyarországnak, nagyemléketű alkotó válhatott volna belőle. Erre képesítette nagy műveltsége, kötelességtudása, igazságérzete, lelkiismerete. A parlagi országban gyökeret verhetek volna így csak efemer kísérletei: a nemzeti udvartartás, művelt, nemesi testőrség, a zene, színház, a képzőművészet – Kupetzky, Mányok pártolása és az irodalom, melynek még a bújdosók kis világában is a maga tevékenységével teremtett iskolát: egyetlen tanítványával, Mikes Kelemennel. – Lobogói így is emlékeztették a világot, hogy él még a magyar s a pár esztendeig tartó magyar szabadság, függetlenség el nem múló nyomot hagyott a nemzedék emlékezetében. Nem őseink országlása, hanem az ő ingó trónusa tette halhatatlanná a Rákóczi nevet. Méltán van így, hiába vetette alulra a politikai konjunktúra, az opportunizmus hiába tagadta meg száműzetésében.

Írt szorgalmasan és sokat a bújdosó. Eltávozott tőle minden: a haza, otthon, vagyon, feleség, gyermekek: Őt négyéves koráig szoptatta Zrinyi Ilona. Az ő felesége dajkaságba adta újszülötteit; apjuktól elzárva dudvaként nőttek fel s elkallódtak. Nem maradt más a Fejedelem mellett, csak Isten és az emlékek. Az emlékek, melyek csak fájtak, csak mardosták. Pedig harca nem volt eredménytelen. A Kollonicsok, Caraffák korának örökre véget vetett. Rákóczi mintegy öt éves valóságos uralkodása ereje tudatára ébresztette a nemzetet, a tisztaemlékű

Bújdosó távoli képe pedig még negyedszázadon át rémítgette a bécsi udvart. A magyart nem tekinthették többé duvadnak. Élni hagyták. És kénytelenek voltak tűrni, hogy megerősödjék. Rákóczi szabadságharca nemzetmentő volt, ha nem is érte el eredeti célját. De ezt ő még nem tudta. Nem is merte hánytorgatni, miért volt úgy, ahogy volt, miért nem másképp. Mert a túl-erőnek győznie kellett? Mert a főúri vezérek tehetségtelenek voltak? Mert a világhelyzet más-képp alakult? Mert ő hajlott a sok avatatlan tanácsra? Mert a paraszkatona csak addig lelke-sedett, míg azt hitte, hogy az ő ügyéről van szó – mikor látta csalódását, már csak a zsákmány érdekelte, az ellenségtől szaladozott? Délibábos kísérlet lenne ábrándozni erről. Rákóczi se igen teszi. Egyre ismétli, megnyugszik benne és Emlékezései befejező mondatában is hajto-gatja: ember tervez, Isten végez – dicséértessék az Ő szent neve mindörökké!

G. L.

A felvidéki zendülés

(1697.)

Erdély elfoglalásával a bécsi udvar úgy érezte, hogy helyzete most már biztos: – Fokról fokra hozta nyilvánosságra régóta követett szándékát: elkobozni Magyarország sarkalatos szabadságait.

Buda elfoglalása és amint elmondtam, Erdély fondorlatos megszállása után, 1686-ban országgyűlésre, Pozsonyba hívta a királyság rendeit. Az összehívásnak nyíltan okát adta: koronázzák meg örökös királyul a császár fiát, József főherceget. Megválasztatásáról tehát már szó sem volt. Ez az eleve való döntés merénylet volt az ország régi szabadságai ellen. Véghezvitelének előmozdítására a teljes hatalom minden kellékével állította Felsőmagyarország élére a nápolyi Caraffa tábornokot. Caraffát kegyetlenség és bosszúvágy fűtötte. Nem törődött a császár amnesztiarendeleletével. Eperjes városában a főbb nemesek ellen általános vizsgálatot rendelt. Azzal gyanúsította őket, hogy új zavargásokat terveznek. Itélőszéke az ország minden törvényével és jogával ellenkezett; bírát és tetteit a történetírás ítéletére bízom!

Meg kell azonban említenem, hogy borzalmas vérpádot állított fel, melynek Nero óta nem hallottunk mását. – Főrendeket és a nemesség számos vezetőjét ezen gyötötte és szaggatta szét kegyetlen kínok közt hóhérok keze, ugyanakkor: amikor Pozsonyban József koronázásával és jogának örökösödésével foglalkoztak.

Ott meg Draskovics gróf, a német erőszakosságoknak nyíltan ellene szegülő országbíró halt meg hirtelen. A közvélemény ezt a ráköszöntött serlegbe vegyített méregnek tulajdonította. A főrendek úgy megrémültek, hogy ettől fogva senki se mert ellenkezni a németekkel. Így nemcsak törvénnyé tették az ausztriai ház fiágának örökösödési jogát, de József törvényrendelte esküjének tartalma is, az ország rendjeinek megkérdése nélkül az udvar kényére maradt. –

Az adókról és természetbeni hadiszolgáltatásokról se tárgyalt az országgyűlés. Ráhagyta az udvarra. Ezeket a német seregek hadbiztossága rótt ki kénye-kedve szerint s hallatlan, barbár módon hajtotta be a nyomorgó néptől. Erről még részletesebben fogok szólni.

Így folyt ez az országgyűlés felülmondott évétől kezdve 1697-ig s ez okozta a nyomorgó nép hatalmas fölkelését. Vezetői Tokaji Ferenc, Szalontai Pál és még hárman-négyen voltak; részint jobbágyaim, részint szabadosaim. Mind Sárospatak helységemben laktak. Mielőtt fegyvert fogtak, hosszú hónapokon át tartottak összejöveteleket regéci erdeimben és hegyeimben s kemény esküvissel kötelezték magukat titoktartásra. Sokan tudtak erről, mégis egész télen át lappangott a dolog s az új eseményekre való tervezgetés és készülődés terjedt a nép között. Csak arra vártak, hogy a német katonaság elhagyja téli szállásait.

Én minderről nem tudtam. Folytattam vadászkirándulásaimat és bár teljes hétig időztem a hegyek közt, ahol a gyűlések folytak, a legkisebb gyanúságra se támadt okom.

Június havában feleségemmel, szokás szerint, Szerencsbe költöztem át s a hó utolsó napjaiban Tokajba tértem. Három napig vadászgattam sátorozva Balsánál levő erdeimben. Július 2-ának, Boldogasszony ünnepének közeledtével azonban elhatároztam, hogy ájtatosság céljából Patakra térek vissza. Két nappal az ünnep előtt felkerekedtem Szerencsre. Innen nehéz szekerekkel küldtem előre podgyászomat. Ez vasárnap volt. Úgy terveztem, hogy másnap feleségemmel együtt vadászgatva indulok nyomába.

Hétfőn hajnalban gyalogos vadászatra készültem, midőn két sebbel-lobbal érkezett parasztot jelentettek be. Velem akartak beszélni. Alkalmatlan kívánságukon elcsodálkoztam, de rögtön

bebocsájtattam őket. Híradásuk megdöbbsentett: német katonaság őrizte pataki és tokaji váraimba, egyazon időben, éjszaka kettőkor, falhoz támasztott lajtorjájukon hatoltak be törökök, tatárok és Thököly hívei. Az őrségeket leölték. Nagy sokaságban lepték el a környéket és egy részük elhatározta, hogy engem a maguk részére szereznek.

Hinni se tudtam mindezt; visszatartottam a hírmondókat, hogy megfenyítsem őket, ha lóvátettek. Mégis parancsot adtam minden holmim bemálházására. – Szerencstől Tokajig két órányi az út. Alig végezték szavukat az első hírhozók, beszédüket máris megerősítették mások: üldözött, halálrakeresett német katonák.

Udvartartásom lovai feleúton Tokaj felé legeltek. Nem voltak se szekereim, se podgyászom. Csak egy hintóm maradt, melyen a nők szoktak utazni. Ezt nagyhamar befogattam, feleségem lóra ült. A lovak érkezését lesni öröket küldtem ki: a síkságon már messziről láthatták jöttüket.

Minden késedelmet hosszúnak éreztem. Tájékozatlan voltam az új fölkelés tekintetében, nem értettem. Vigyáznom kellett, hogy bölcs és óvatos eljárással elejét vegyem a bécsi udvar könnyen támadható gyanúságának. Elhatároztam, hogy Kassára menekülök, ahol erős német őrség van. Ott jóbarátom parancsnokol, Nigrelli gróf, a Felvidék kapitánya.

Alig fordítottuk azonban Kassa felé a zablát, gyorsan hírmondók érkeztek s jelentették, hogy arra már bevágták az utat. Kockáztatni mit se mervén, Szendrő felé fordultunk, melynek várát szintén németek őrzik.

Éjszaka tíz óra tájban érkeztünk oda, a vár kapujának megnyitását semmiképpen ki nem eszközölhettem. Kénytelenek voltunk a helységben maradni s türelmetlenül vártuk a hajnal hasadását. Bizonytalanságban, szorongva töltöttük az éjt. –

A szendrői várparancsnok, Guadagni gróf: félnék, gyanakvó, öreg olasz.¹ Nem volt tanácsos sokáig itt időznöm. Megírtam Kassára Nigrelli grófnak okaimat, hogy miért kényszerültem kerülőre s másnap a hegyeken át Selmecebánya felé fordultam, ahol fiamat, mint mondtam, Hellenpach báró (jónevű orvos) gondozta.²

Te tudod csak, Uram, minő szorultságban voltam. Hirtelenül, váratlan okból elvesztettem mindenemet és a legnagyobb inségbe jutottam. Pénzem nem volt s nem is várhattam elvesztett, elfoglalt jószágaimról. Magyarországon időznöm sem volt tanácsos, mert a németek előítélettel, elfogultsággal viseltettek ellenem és gyűlölték házamat. Nyugtalanságomat növelte, hogy sejtettem az elkövetkezendőket, amiért nem volna szabad elhagynom a hazát. –

Ennyi kellemtelenség közt nehéz volt látnom feleségem bajoskodását. Férfias lélekkel viselte a nehézségeket. Noha többnyire gyöngélgedett, kitartott a szinte éjjel-nappal való lovaglásban. Ismertem a népnek általános osztrák gyűlöletét, ezért ha lassan is, de állandóan utaztam, hogy a zendülés híre meg ne előzzön. Csak annyit pihentünk, amennyi embernek, lónak erőgyűjtésre kellett.

Ha nem tévedek, Szendrőből való kiindulásunktól számított negyednapra értünk Selmece. Itt többnap pihenőt terveztem.

De akaratom másképp határozott felőlem, Uram s megújítottad fenyítettésemet.

Érkezésünk utáni napon éppen ebédeltünk. Szolgáink szerte a városban. Egyesek a szakadatlan útban elrongált lószerszámokat javíttatták, mások saját dolguk után jártak.

¹ Gvadányi József grófnak, „A peleskei nótárius” költőjének nagyatyja!

² A fejedelem első fiacskája; négyéves korában meghalt.

Ekkor hirtelen felhangzott az utcán szaladozó nép lármája. Kiküldtem megtudni, mi ez. Jelentték, az egész várost felzendítette és megzavarta az ellenség közeledtének híre. Egy rész holmiját csomagolta, más a hegyi barlangokba, tárnákba, aknákba cipelte motyóját. Voltak, akik fegyverkezni rohantak, mások menekülést fontolgattak. Zugolódással, lármával minket vádoltak, hogy futásunk hozta nyakukra az üldöző ellenséget. Követelték letartóztatásunkat, hogy kiadatásunk árán nyerjenek kegyelmet. Szorultságomat növelte kétéves gyermekem ottléte. Szolgáim városszerte elszéledve, lovaim szerszáma iparosok kezén. Tanácstalan voltam. Menekvésre nem volt eszközöm s az ellenség közeledtének veszedelme nőttön-nőtt. Percről percre fokozódott a zavar s a szállongó hír valóságát megerősítette a várbeli ágyú ismételt dörrenése.

Hozzád folyamodtam, Uram, Te meghallgattál és megsegítettél engem! Hellenpach báró négy lovacskát teremtett elő a női hintó fogatául, a gyermeket dajkájával a kocsiba tettük. Inségemben Tavernat (Thavonat) báró, a bányák ügynevezett kamaraispánja száz aranyat kölcsönzött. A nap már nyugovóra hajolt, mire lóra szállva, a minket zavarogva szidalmazó és vádló nép közepette kimentünk a városból.

Szűk utak környezik mindenfelé a völgyben fekvő várost. Ezekon haladtunk. De alig távoztunk mértföldnyire, midőn gyermekem kocsijának vezetésére visszahagyott lovászmesterem jelenti, hogy a hintó eltört, nem mehet tovább s a nyomában haladó szekér se előzheti, oly szűk az út. –

Meghagytam, hogy kevés lovasom közül néhányan a hintó körül maradjanak s ha az ellenség nyomon jönne, a gyermeket lóháton hozzák utánam. Ne kapkodjanak, hanem minden kéz minden eszközzel a kocsi helyrehozásán munkálkodjék.

Ezalatt feleségemmel én hegyi ösvényeken és csapásokon, sötét éjszaka, fák homályában és sziklaszakadékok közt Tapolcsány felé haladtam tovább abban a reményben, hogy nyugalmat és pihenőt találunk Erdődy grófnénál, rokonomnál; két év előtt az ő kastélyában születtem feleségem. Én a kalauz után haladtam, lovam nyakára vetett kantárral, közvetlen mögöttem jött feleségem. A sűrű fák homályában a lomboktól alig hogy egyenesen ülhettünk a nyeregben; füttentyéssel jelezgettük, mennyire vagyunk egymástól. Így bajoskodtunk éjhosszat. Napfelkeltekor az említett kastélyhoz értünk.

De alig zárult be mögöttünk a fegyveresek őrzötte kapu, már innen is, onnan is, mértföldnyi távolságból jelezték az ellenség közeledésének híret az őrségek és kastélyok. Ez volt a második ágyúlövés. Bevett szokás szerint, a harmadik lövést az ellenség megpillantásakor teszik. Feleségem fáradt volt; elhatároztuk, hogy addig várunk.

Félelmünket oszlatta a brandenburgi választófejedelem katonasága, négy ezred, mely a környéken volt télre szétszállásolva s most ellenállásra gyülekezett. De mindezeknél inkább az tartóztatott vissza, hogy végre megtudjuk, mi történt fiunkkal a töröten hátrahagyott hintóban. –

Első vizsgálatunk kedves zálogunknak egészségben, épségben való érkezése lett aznap alkonyatkor. A kijavított hintón jött meg. –

Bécsbe érkezve, először Kolonics bíborosnál tettem látogatást. El akartam üzni rólam alkotott balvéleményét. Elmondtam, mi történt velem. Tanácsára a császárhoz mentem, tudomására hoztam enyéim balvégzetét, feltártam előtte jószágaim elvesztése okozta inségemet és támogatását kértem.

Az új fordulat felkavarta az udvart. Az egész hadsereg ugyanis már a török határon gyülekezett, Pétervárad táján, hogy megkezdje a hadműveleteket. Az ellenséget, melyet a török császár jelenléte lelkesített, hír szerint, Drinápoly felől Nándorfejérvár, vagyis Belgrád

irányában közeledett. Jöttére nem volt tanácsos az erőket megosztani. Viszont a tűzbejött nép dühét is csillapítani kellett, különben Magyarország egész népe csatlakozik hozzájuk, hiszen egyazon elnyomatásban egyazon igát hordják. Ellenállás nélkül pusztították a nemesek javait és halálra keresték az osztrákokat. Thököly emberei nem is voltak köztük, de a török had közeledtével a Tisza és Kőrös közti síkságon át könnyen csatlakozhatott volna hozzájuk Thökölynek valamely odairányítható serege. –

A bécsi udvar eközben megtudta a zendülés valódi állását és eredetét: kiderült, hogy a felkelésnek nincs is vezére; mindez csak a zavargó nép zagyva mozgalma és csődülése. Saját jobbagyaik fosztogatják a nemeseket és jószágaikat; elfogják és megölik azokat, akik nem akarnak hozzájuk csatlakozni.

Előbb hát Pálffy János gróf kapott parancsot, hogy szedje össze a hozzá önként csatlakozó rácokat és környékbeli magyarokat, majd a hadseregéből Vaudemont herceget küldték ki mintegy két ezrednyi vértess lovasságával. Mielőtt azonban ezek megérkeztek, a téli szállásról késedelmezve kiinduló s így oda közelebb levő gróf Schlick-féle lovasezred megfordult s a hirtelen tűzvész oltására nyargalt. Jöttének hírére a zavargó nép inkább dühösen, mint elszántan sietett elébe, harangodi pusztámra. Számuk nagyobb volt, de kiképzésben és tapasztalatban messze alatta maradt. Nagyonbbrészt lándzsával, fejszével, bunkóval voltak fegyverkezve. Vakmerően az osztrákokra rontottak, kiket az első hirtelen támadás megingatott. Az ütközet hevében azonban megérkezett Deák Pál magyar ezrede, a nép hadát megkerülte, hátbatámadta és hamarsággal megfutamtította. Így lett a győzelem az osztrákoké. –

Elég ennyi a mintegy három hónap alatt lezajlott történetről. Rövidség okából hagyom csak említetlenül, hogy az osztrákok, mint beszélnek, adott szó ellenére, minő kegyetlenségeket űztek pataki váram megadása után. Hosszú ideig tanusították ezt a szerencsétlen karóba-húzottak és felakasztottak közútak mentén függő tetemei.

Nem panaszlom mészárlásukat és pusztításukat jószágaimon és szinte minden ingóságomon. Pedig, az utóbbit amint említettem, a zavargó nép kézrekerítette, sértetlenül megőrizve helyezte el váramban, részben kifejezett vonzalomból, részben, hogy csatlakozásom felől bizalmat ébresszen azokban, kik húzódoztak a hozzájuk állástól.

Mert Tiedéi voltak, mindeneket adó és igazító isteni Fölség. Mindenben imádva csodálom gondviselésednek rendeléseit. S Te határoztaál úgy, hogy minden a németek javára fordult...³

³ A Vallomásokból (Confessio peccatoris). II. Rákóczi Ferenc önéletrajza... kiadja a Magy. Tud. Akadémia... Budapest 1876. 50-58. l.

Összeesküvés, fogság, szabadulás (1699-1701.)

Tudomásul kellett vennem, a bécsi udvarnak rám vonatkozó szándékait: fel akarta forgatni nyugodalmas életemet, melyet jobbadán vadászgatással töltöttem. Meg kellett győződnöm arról, hogy ennek az udvarnak politikája titkos tanácsban határozta el tönkretételemet és házának Magyarországból való kiirtását. – Megértettem, hogy ezért hajszoznak perlekedésbe nővéremmel s keresetten hamis ürügyekkel ezért gyanúsítanak nyíltan azzal, hogy részem volt az előbb elmondott mozgalmak szításában. Kinsky miniszter bizalmasa, Marsigli megsúgta nekem, a parasztmozgalmak idején, midőn azzal a szándékkal mentem Magyarországra, hogy Vaudemont herceghez csatlakozzam, ha vissza nem tértem volna, elfogatásomat már elhátározták s a nevezett herceg erre a parancsot is megkapta.

Így romlott helyzetem napról napra s egyik zaklatás követte a másikat. Veszélyes volt Bécset elhagynom és birtokaimon tartózkodnom, de ugyancsak teher volt Bécsben lételem is. A teelő német katonaság távollétemben tönkretette nyomorult jobbágymat s ha ott voltam, csak keseríthettek panaszaiikkal. A Te füledhez is elhatoltak ó, szegények Atyja s minden bizonnal ezért nem maradtak el következményeik.

Pogány zsarnok módjára járt el a császári had a pénz kicsikarásánál és fölébe még gattetteket követtek el. Aki nem tudott fizetni, meggyalázták feleségét. A férjeket kényszerítették, hogy ezt a tartozás törlesztése címén tőrjék s jelenlétükben foganatosították a végrehajtást. Másokat megverték; akárhányan behaltak a verésbe. Bármi sértést, vagy nyomorúságból fakadt zokszót halállal toroltak. Gonosz indulattól hajtva, ilyen és hasonló kiagyalt kízásokat művelt a közkatona a paraszton, tiszt a nemesen. A panaszok kivizsgálását úgy végezték, hogy egyetlen német esküje többet ért a magyar tanuk szavánál; így még gyakran az ártatlanokat ítélték el és büntették meg. A rontásra összetartó hadirendben a tiszt szemet hunyt a közlegénynek, a tábornok a tisztnek... Így kuszálódott össze az ország törvényes kormányzata. A tartományoknak, vagy ahogyan neveztük: a vármegyéknek, fő- és alispánjai meg a kisebb tisztviselők nem végezheték hivatalukat. A kötelességükben buzgólkodókat elnevezték rebelliseknek, aszerint bántak velük, szidták, sőt meg is verték őket. Hiábavaló volt mindezt az udvarnak jelenteni: az eljárás költségei csak növelték a terhet, melyet a németektől kiszípolyozott népnek kellett fizetnie. –

(A továbbiakban a szerző arról beszél, hogy a töröktől visszafoglalt területen, miképpen semmizték ki birtokaiból a magyar nemeseket, hogy osztogatták földjeiket idegeneknek: továbbá, hogy az alkotmány mellőzésével miképpen kormányozták az országot bécsi rendeletekkel.)

Szemlélődésemben váltig zaklatott hazám nyomorúsága. Mit főznek erről a bécsi miniszterek tanácskozásai, jobban tudtam, mint a főrendek gyülekezete, mert állandóan németekkel társalkodtam. Napról-napra érzékenyebben tártad élelem a sanyarúságokat, Istenem és szívemet, lelkemet felindítottad.

Utoljára elvégezted, hogy a nővéremmel való pereskedés során egyre jobban megismerkedtem Bercsényi Miklós gróffal, az ungi főispánnal. Váraink szomszédsága folytán aztán gyakrabban látogattam. Vadászás közben tartózkodó bizalmasságunk növekedett és nyájas barátsággá fejlődött. Így hát egyikünk is, másikunk is fel-felhánytorgatta gondjait s mindketten töprengtünk a segedelmen.

Bercsényi váltig csodálkozva és vigasztalódva vette észre, hogy szívem a német öltözet alatt magyar és bizony hazaszerető. A nemzet eddig másképp vélekedett rólam s ezért senki se mert nekem az ország, a haza dolgaival előhozakodni. Sőhajtoztak is emiatt egymás között

némely előkelő, tekintélyes nemesek. Aztán váltig megörvendeztek, amikor a gróftól megtudták titkosabb felfogásomat. Mert törzsökös házamnál, őseimnél fogva, csak az én személyem egyesíthette az egyenlőrangúak akarát és szerezhette meg külszági keresztény fejedelmek barátságát. Bárki másnál inkább én érvényesíthetem a békeszerződést, melyet dédnagyatyám kötött Nagyszombatban Ferdinánd császárral: akkor ezzel szerzett érvényt az ország szabadságainak, melyek aztán jobbára elsikkadtak. A szerződéshez a francia és a svéd király is csatlakozott, hatálya utódaikra is kiterjedt; erre hivatkozni már egyedül csak nekem állt jogomban. Mindezek felvetése hozzám hajlította a főurak és nemesek lelkét, kik eddig félték tőlem; idegenkedtek szokásaimtól, ruházatomtól, életmódomtól és főképpen a paraszt mozgalmak idején tanúsított császárhűségem miatt. –

Elkövetkezett a század utolsó éve: 1699. Folyamán kölcsönös bizodalommal, baráti beszélgetések közt kezdtem feltárni gondolataimat Bercsényi gróf előtt az ország bajainak és nyomorúságainak orvoslása felől: annyi esztendeje kísérletezünk a császári udvarnál eljárásokkal, nyílt panaszokkal, kérvényekkel és emlékiratokkal... ebből semmi javulás se remélhető! Ne akarjuk hát folytatni ezeket, de vessük le a nyakunkra nehezedő igát!

A belső állapotokat tekintve azonban mindenfelől lebíratatlan nehézségek meredtek elénk: az országban számos a császári katonaság; a várakban, városokban sűrűn őrségek; kincstárunk üres, pénz országszerte alig; hadi felszerelésünk semmi.

Ha pedig a külső helyzetre, Európa állapotaira vetjük szemünket, itt sincs kevesebb nehézség: Francia- és Törökországgal meglévén a békesség, az ausztriai háznak egyetlen ellensége se maradt. A törökön aratott sorozatos győzelmei pedig olyan rémületet keltettek a barbár nemzetben, hogy attól semmit se várhattunk. Magyarország északi szomszédját, a lengyelt tekintve, ugyancsak zavaros volt a remény képe. – Egyenetlenség magvai voltak ugyan szerte Németországban is, de ezek kicsírázása távoli reménység volt. –

Így firtatva királyok és fejedelmek állapotát, fontolgattuk a reményt, de tanácsot nem találtunk.

Te azonban, birodalmak és országok sorsát igéddel kormányzó, megfoghatatlan Gondviselés elhatározta, hogy összezavarod Európa minden ügyeit, országokat és királyi trónusokat forgatsz fel és változtatsz meg: így adtál utat terveinknek!

Bécsben voltam, midőn a ryswijki béke⁴ megkötése után, Európa összes fejedelmei számolni kezdtek a gyatra egészségű II. Károly spanyol király halálával s tárgyalni kezdtek ennek a királyságnak örökléséről. Midőn ez hirtelen forrongásba hozta lelküket, a dolgok egyszerűbe új fordulatot vettek. –

Vadászattal, látványosságokkal mulatott az udvar Bécsujhelyen, hol a nyári napok hevét a közeli Alpok fagya hűsíti, midőn Franciaország, Anglia és Hollandia követi közölték, hogy államaik titkos tárgyalásokat folytattak és kölcsönös megállapodásra jutottak⁵ arra nézve, hogy a spanyol király halála esetén, országát felosztják. Határidőt szabtak a császárnak nyilatkozatuk tudomásulvételére.

Mindezt én maguktól a követektől tudtam meg, akik jó barátaim voltak. Megsejtettem a jövő eshetőségeket és a küszöbön álló háborút. Jókedvűen Magyarországra tértem, hogy a dolgok alakulását elmondjam barátaimnak.

⁴ 1697. szept. 20. Lezárta XIV. Lajos francia király hódító háborúit Angol-, Német- és Spanyolország ellen.

⁵ Londonban 1699. június 11-én.

Egy értelemmel azt határoztuk, hogy szándékainkat a francia király tudomására hozzuk és pártfogását kérjük. Hozzá folyamodnom dédnagyatyám szerződése jogosított fel, mely a szerződő felek utódaira is kiterjedt... Már csak azt a kérdést kellett eldöntenünk, hogy közlésünket szóval tegyük-e meg: küldjünk-e megbízottat a nevezett király követéhez, vagy okosabb-e, ha magának a királynak írunk. –

Végre is e kétségek közt úgy rendelkezél, Istenem, hogy ügyünket közvetlen levéllel terjesztjük a királyhoz. Egy volt csak a nehézség: ki vigye a levelet?

De hamarosan ez is elintéződött.

Volt házamban bizonyos Longuevall nevű, állítólag liége-i származású nemes. Százados volt a bádeni herceg gyalogezredében. Leleményes eszű, jó felfogású és nagy olvasottságánál fogva művelt ember. Ezek története előtt három évvel véletlenül ismerkedtem meg vele. Úgy hittem, annyira csügg érdekeimen, hogy hűségére a gyanu legcsekélyebb árnya se vetődhetett. Ezrede a szomszédságban állomásozott. Feletteseitől gyakran kért szabadságot, hogy udvaromban tartózkodhassék. Minden úton-módon és minden igyekezetével kivívta jóindulatomat... végül bizalmamat is. Azt hittem, ennyi idő alatt számos esetben meggyőződhettem hűségéről. Ezredének állomáshelye utóbb megváltozott; az árvai helyőrséghez került, mely elég messze van jószágaimtól, ahol tartózkodtam. Ebben az időben azonban fölkeresett. Magánügyei intézésére haza, Liégebe készült és rendelkezésemet kérte: volna-e számára valami megbízásom.

Úgy láttam, itt a ritka alkalom, hogy levelet küldjék Franciaország királyához. Küszöbön állván feleségem újbóli lebetegedése, vele együtt Bécsbe készültem. Rendelkezéseim vételére tehát Longuevallt is odahívtam s nagyjából felvilágosítottam szándékaim felől. Készségesen hozzájárult és megígérte, hogy utazásának ürügye alatt Párisba is elmegy.

Így egyengetted utaimat, kiismerhetetlen Gondviselés, melyekkel ingoványba vezetted, hogy megnyilatkozzék nekem nagyságod a maga idején. – Téged dicsérlek, Uram, nem magamat, a föld porát, midőn ez írásomban megvallom, hogy a Te segítségével, a Te világosságod tanított meg személyesen kitapasztalnom ezeket. Mert a magyar nemzet ügyét úgy vettem kezembe, mint a Te ügyedet. Azt hittem, Te hívtál el erre engem. Közvetlen a Te gondviselésedbe ajánlottam magamat. És Te nem is hagytál el engem. Megadtad hogy egyenlő lélekkel tűrjem a jó- és balszerencsét. És megvallom Dáviddal, az is jó, hogy megaláztál engem: így tanultam meg igazlátásodat. Meg is kellett tanulnom ezt az általad vezérlette úton: mert megpróbáltam az emberi létnek úgyszólván minden állapotát s megértettem, mily boldog az, ki törvényed szerint jár. Megértettem, mondom, a szegények sanyarúságát, a gazdagok hiúságát és hogy maga a legfőbb emberi méltóság: a fejedelmi trónus, a bíbor is csak fényes nyomorúság. –

Az ügyek állásáról tudattam barátaim értekezletét. Bercsényi kivételével, Longuevall még névről sem ismerte őket. Aztán állapotos feleségemmel lassú, a nyári hévséget kerülendő, többnyire éjszakai utazással Bécsbe indultam.

Itt 1700-ban, az új évszázaddal új fiúgyermek-áldással áldottál meg, Uram, ki születvén József György nevet kapott s kinek valóban Te magad viseled gondját, árvák Atyja. Mert három hónapos volt, mikor alkalmas személyek gondjára bízva, anyjával elhagytam Bécset; aztán ellenségeim hatalmába került és többé nem láttam.⁶ –

Október hó vége felé Longuevall feljött Bécsbe, hogy átvegye utasításaimat és a levelet, melyet, mint mondtam vele akartam küldeni a francia királyhoz. Ennek megfogalmazásánál és

⁶ A fejedelem nagyobbik fia 1737-ben Rodostóba ment és átvette apja örökségét. A török fel akarta használni a Habsburg birodalom ellen akkor kitörő háborúban. A hadjárat folyamán 1738. nov. 10-én halt meg. Mikes Kelemen megértő szomorúsággal szól róla 118-144. leveleiben.

megírásánál őt vettem igénybe, mert akkor még nem tudtam eléggé ezt a nyelvet. Zárt ajtók mögött ő mondta nekem tollba a leveleket; az egyik Barbesieux miniszternek szólt. November elején kezére bízam és útnak indítottam... Bécsi tartózkodásom felesztendejéről csak ezt az egyet tartom feljegyzéseméltónak. A többi idő hívságokkal s a fajtalan Babylon henyeségével telt el.

November közepén már téli köd és sűrű, havas fellegek tették bizonytalanná a dunai hajózást. Ifju kedvemben azonban, miután a gyermeket Schilling asszony gondjára bíztuk, feleségemmel hajóra szálltunk. A rövidülő napok s a gyakori szelek miatt álldogálva, a szokottnál hosszabb ideig tartott utunk a folyó hátán Pozsonyig. Itt az ország főurainak népes gyűlése közepette folytak az úgynevezett „rövid perek”. Bizalmasaink alig tudták meg érkezésünket, a hajóhoz özönlöttek s váltig lakomára hivogattak. De nem akartunk kiszállni a hajóból.

Az ellenszél egy napig tartóztatott, másnap elhagytuk a partot. Végül is elűntük a lassú hajókázást, Komáromban postakocsira szálltunk és szárazon utaztunk Budára. Itt vártuk be podgyászainkkal visszahagyott hajónk megérkezését. Szekereim, lovaim s udvartartásom, minden szükségesekkel már idejében ott voltak.

Pár napig itt nyugodva, Gyöngyösre, a magam városába mentünk és ha nem csalódom, ott töltöttük a karácsonyt.

Itt vettem II. Károly spanyol király halála hírért. Régen várták ezt Európa összes fejedelmei. A dolgok képe megváltozott.

Nem tanításoddal egybezengő lélekkel fogadtam ezt a hírt, Istenem! Mohón lestem, mi újat hoz az eset, de nem tudtam a jövőt, nem féltem a közvetlenül rám leselkedő bajtól.

Elég nyugodt lélekkel vártam hírvivőm leveleit... Mellőzöm utazásom részleteit. Renyhén éltem akkor is, vagyis: szokásom szerint loptam a napot. Vadásztam és más hasonló hiábavalóságokkal töltöttem a február hónapot. Ha nem csalódom, úgy emlékszem, Sárosban voltam s ide érkezett meg Longuevall a francia király miniszterének, Barbesieuxnek hozzám szóló levelével: közölte, hogy királya jóindulattal van irántam. Küldöttem pedig élőszóval tudatta, hogy az ügy folytatása céljából a magam és társaim nevében meghatalmazó levél küldését kéri.

Elhatároztam, hogy e célból Munkácsra megyek s közben ott értekezem Bercsényi gróffal, valamint a többiekkel, kiket odahívunk.

Két nap múltán, a hamarság kedvéért, hegyeken át, hóbefújta utakon indultam. Farsang végére értem Ungvárra. Kétségtelen, hogy különös gondviselésből történt, végtelen Jóság: a veszélyes ügyet csak felületesen tárgyaltuk. Ottlétem egész három napja vadászattal telt, csak futólag beszélünk Longuevallal a teendőkről, és részben keresett, részben megfontolt okkal ki-ki úgy vélekedett, hogy halasszuk el a tárgyaláshoz kívánt meghatalmazó levél elküldését. Nem akartam azonban megszakítani a francia udvarral alig kezdett levelezést, tehát Longuevall tollbamondása alapján, újabb levelet írtam a miniszternek: a többször említett írás hamaros küldését ígérve, a király kegyéért köszönetet mondtam.

Néhány nap múlva a várakozó Longuevallt magammal vittem Munkácsra, majd elindítottam.

Nem tudom, Uram, mai napiglan, mi módon járt el ez a csalfa ember: eleve bérelte fel a bécsi udvar elárulásomra, vagy saját gonoszsága vitte rá erre a bűnre? Mitse sejtettem arról, hogy mit végeztél felőlem, mi vár reám. –

A böjtöt s a rákövetkező husvétii ünnepet Munkácson töltöttem.

Elközelekvén megostoroztatásom órája, nem törődve a rendkívüli vízáradás nehezítette utakkal, elhatároztam, hogy meglátogatom gyengélkedő feleségemet, kit Sárosban hagytam vissza. Pár napi ott tartózkodás után, a vadászatra szánt tavaszi időt Szerencsen akartam tölteni. Ezért udvartartásom nagyobb részét, könnyű testőr csapatomat és kevés udvarnokomat magam mellé vettem. Útközben a podgyással Szerencsre irányítottam őket, magam Sáros felé fordultam.

Szívem alázatában imádom, ezeket írva is csodálom láthatatlan Kezedet, mindeneket igazító és kormányzó Gondviselés! Emlékezetembe idézem vakmerőségemet midőn megvettem az útnak veszedelmeit. A zuhogó, átlábolthatatlan vizeken, melyek elsodrották a hidakat, úgy keltem át, hogy a hintóba fogott lovak úsztak, a kerekek alig értek talajt. Ily veszedelmeknek tettem ki magamat, nem tudva, mi elébe sietek. Mert ifjúi lelkületem gyönyörködött a nehézségek leküzdésében és bűnös hajlandóságomban bizony megkísértettelek Téged, véghetetlen Jóság. Vessződet egyre magamra ingereltem renyhe étetemmel és tisztátalanságaimmal. Szerettem a veszedelmet... megérdemeltem, hogy rajtavesszek.

Győzelmeskedve a mondott nehézségeken, sértetlenül értem Sárosba. Feleségemet lábbadozva találtam.

Vacsora után, kártyajáték közben adták át nekem testvérnéném levelét. Hozója a vízáradások és kiöntések miatt elég sokáig kóborolt, Munkácson keresett. Ebből tudtam meg, hogy nővérem Bécsben levelet kapott, melynek tartalma szerint, a Bécsből elinduló Longuevall Linznél elfogták és letartóztatták. Magyar főnemesek veszedelmes tartalmú leveleit találták nála. Látván, hogy bajba került, az egyik levelet lenyelte.

Nem ismétlem, Uram, le nem írom lelkem különféle indulatait, mi rohant meg, mikor ezt olvastam. Örök bölcsességben jobban láttál engem, Te, kinek e vallomást teszem! Te adtál erőt, hogy palástoljam lelkiállapotomat a velem kártyázó német tiszték előtt. De az ostoba játéknak hamar véget vettem. Szorongó lélekkel Hozzád folyamodtam, tanácsot kértem, mitévő legyek.

A jövőt sejtve, a szomszédos Lengyelországba kellett volna futnom. De készpénzem nem volt s ezen elakadt utam. Bízam Longuevall hűségében is: hiszen hír szerint, egy levelet lenyelt. Ez maradásra ösztönzött. – Elhatároztam a kétes lehetőségek bevárását.

A bekövetkező esti órákban hamarosan nyugovóra tértem. De lelkem ezer gond közt hánykódott, került az álom. Nem Tőled: emberi töprengéstől vártam segédelmet. Mégis nyugalmat színlelve, állapotos feleségem mellé feküdtem.⁷

Ekkor, április 28-án, éjszaka 2 óra körül felsekcentem: a hálószobánk felé nyíló kis fürkéből szokatlan zaj ütötte meg fületem. Valóban, a második ajtó nyílt. Tisztán hallottam vadászebem ugatását.

A lármára feleségem is felriadt és szobalányát szólította. Magam a zavar okát nézni, az ágyból kifelé készültem.

Ekkor azonban az ágy melletti ajtó heves rándításra kinyílt. Két ismerős Salm ezredbeli százados gyertyatartóval s felvont kurta karabéllyal nyomban közrefogta ágyamat s engem a császár nevében fogolynak nyilvánított.

⁷ György nevű kisebbik fiát 26 éves korában látta először a fejedelem, mikor az apja látogatására szökött és 1727 jún. 15.-1728 márc. 23-ig tartózkodott Rodostóban. Sajnálattal és rokonszenvvel ír róla Mikes Kelemen 82. és 88. levelében.

De Te nem hagytál el engem, örök Könyörületesség, ki rámhoztad az előrelátott, de nem remélt eseményt! A rangommal ellenkező eljárás méltatlan módjával szemben megerősítetted lelkemet és rendületlenné tetted. A szorongás helyébe biztonság és türelem lépett.

Így megbátorodva, csillapítottam feleségem kitörő jajszavát. Szavamban és viselkedésemben gyanutlanságot és lelkinyugalmat színlelve kérdeztem, mit kíván a császár.

A tisztek közölték parancsukat, hogy a német katonaság őrizte szomszédos Eperjes városába kell kísérniök. Időt adtak, hogy befogassam hintómat s mint máskor, udvarnokaim és szolgálaim segítségével öltözködjem.

Már derengett a hajnal, midőn kocsiba szálltam. Feleségem semmi kérésre se távozott mellőlem. A tisztek meghívására, velem jött. Így kísértek a nevezett városba. A szomorú látványra összeszaladt a hozzám váltig ragaszkodó nép: mindenki könnyezett.

A számomra rendelt szálláson Solari gróf tábornok fogadott, kit Bécsből küldtek le elfogatásomra. Ha jól emlékszem, mintegy három hétig szigorú őrizet alatt tartott. Feleségemet még elfogatásom napján, postai alkalmatosságon, a legnagyobb gyorsasággal előküldtem Bécsbe. A rémült Eperjes városa gyászos csöndben figyelt és Caraffa szörnyű verpadát emlegetve, várta ügyem fejleményeit. Csakhamar Szirmay István országbírói ítélmestert látták, amint fogva hozták közeli kastélyából és még számos főúr elfogatását rebesgette a hír.

A váratlan ujságtól elrémülve, nővérem, Aspremont grófné is megérkezett a déli órákban. –

Félelem és remény közt ingadoztam. De Te, Uram, megerősítettél és időt adtál, hogy első zavarom lecsillapodjék. Nyomába különböző fontolgtatások és tervezgetések következtek: hogyan nyerjem vissza szökéssel szabadságomat.

A bécsi udvar ugyanis úgy határozott, hogy vigyenek ki Magyarországból. Az út szerencsi váram felé vezetett volna, ahol udvartartásom és lovaim voltak. Nem megvetendő lehetőség, hogy igénybevételükkel keressem menekülésemet. E célból hosszadalmas utasításokba kezdtem.

De Te másképp rendelkezteél felőlem, örök Bölcsesség! A vízáradások elzárták az utakat. Így, miután mintegy három hétig Eperjesen őriztek, erős gyalog és lovas csapat közepette, saját hintómon Kassára vittek. Ezen túl saját birtokaimon haladtunk, hol harcias nép lakik: őseim katonai szolgálatra rendelték őket.

Köteles hűségtől és szeretettől indítva, lovászmesteremhez járultak és közölték hozzám való készségüket s hogy lehetőségük van kiszabadításomra. Parancsomat várják.

Jól tudtam, hogy nyílt fegyveres erőszakkal véghezvihatnék a dolgot és számukkal elnyomhatják az osztrákokat. De sugallatodból, Uram, úgy történt, hogy elmellőztem az adott alkalmat, mert nem akartam számos falu és helység népét kiszolgáltatni az osztrákok fegyverének és dühének. Ez pedig elkerülhetetlenül rájuk szakadt volna, akár sikerül kiszabadításom, akár nem. Balsiker meg csak rosszabbította volna dolgomat, mely felől pedig jó reménységgel biztatott a külországi fejedelmek baráti és rokoni mivolta, számos miniszternek és udvarbelinek, sőt magának József római királynak jóindulata is. Előbbeni meggondolásaim helyébe tehát ezek léptek s Te adtál eszközöket Istenem, melyek révén türelmesen viseltem sorsomat.

Nem akarok bőven szólni az út körülményeiről: a gyalogos katonai kíséret miatt milyen lassan haladtunk; az állomásokon minő rendtartással alkalmazták a katonai rendszabályokat és óvóintézkedéseket, hogy szigorubban őrizzenek: Két ór állt a ház előtt, szobám éjjel-nappal nyitott ajtajában kivont karddal szintén kettő. Ha lefeküdtem, szorosán ágyam mellé álltak. Töprengés és búbánat azonban nem zavarta álmomat, csak éteketem tette ízetlenné. Elmém és

lelkem nyugalma még a velem egy hintóban utazó Solari tábornokot is meglepte. Csak Te magad láttad nyugtalanságomat, bajoskodók Vigasztalója! –

Emiatt azt se tudtam, merre visznek. Ily kétségek közt értünk Magyaróvár városába. Innen többfelé ágazik az út. A császár rendelkezését kérték. Két napi várakozás után a tábornok azt a parancsot kapta, hogy kísérjen Bécsujhelyre. Megmondotta nekem... Hogyan mondjam el Neked, Uram, lelkem felzajdulását e hírre? Ámbár a császár is szokott e várban székelni, szomorú sejtés fogott el, mi vár reám. Eszembe jutott, hogy egykor itt állt a gyászos vérpád, hol anyai nagyatyámnak (illetve dédnagybátyámnak) vették fejét: Zrinyi Péter és Frangepán grófoknak,⁸ kiknek teteme is itt nyugszik. Hittem tehát, hogy engem is itt tesznek a magyar szabadság áldozatává, melynek teljes megsemmisítésére tört a császár.

Sejtelmem nem csalt. Két nap múlva a csúfolódó és gyalázkodó népség óriási csődülete közepette haladt be ide kocsim.

Engem is odazártak, ahol nagyatyám, Zrinyi gróf raboskodott: a császári konyhához tartozó boltzatba. Elfalazott ablaka miatt meglehetősen homályos volt.

Ez volt a szoros út, melyen Hozzád vezérlődtem, örök Jóság! Valóban ez az utóbbi eljárás elvette minden emberi reménységemet. Belépésem első pillanatától kezdve őszinte szívvel Neked szenteltem magamat. Elhatároztam, hogy a hétfői napot kenyéren s vizen való szigorú böjtöléssel tartom meg, mert ez volt elfogatásomnak s e börtönbe záratásomnak napja.

Bajoskodók Vigasztalója, Téged hívtalak szívem zavarában és megaláztatásában, nem tudván, mit feleljek a közelgő vizsgálatnál. Pedig ettől függött életem megmentése. Irtóztam a hazugságtól. Némely elfajult hittudós nézete alapján azonban elhitettem magammal, hogy életünk megóvása céljából s közérdekből harmadik személyek kára nélkül, szabad titkos fenntartással, sőt hazugsággal élünk. Bizony megvallom Neked, örök Igazság, Téged kértelek, taníts ki, alkalmasan mi móddal magyarázhatnám félre leveleim értelmét, ha már szerzőségüket nem is tagadhatom le. Dehogy mondom én most, hogy hazudni tanítottál, de megengedted, hogy eszembe jusson, minő okoskodás az, melynek révén nincs igaz bíró, ki fővesztésre ítélni lehet. –

Megszabadulván lelkem a szorongattatástól, derűsebben osztottam be a nap óráit imára, alvásra, étkezésre és szűk börtönömben való sétára. Eleinte ugyanis nem engedtek szellemi foglalatosságot: könyv-olvasást, még kevésbé írást. Szórakozásul legyeket fogdostam és a pókhálóba dobtam. Csodáltam a pókok szorgalmatosságát a legyek elfogásában és behajózásában. –

Szigorú őrizet alatt álltam zárt ajtók mögött, apródommal és inasommal szűk börtönbe rekesztve. Nem tudtam, mit határoznak felőlem a császári udvarban.

Étkezésemnél jelen volt Castelli gróf lovasezredéből Lehmann kapitány. Az ő feladata volt a vár s a foglyok őrizete. Ez a Pomerániából, a porosz király területéről származó nemes, étkezés után elszedte evőeszközeimet, különös gonddal a késeket kérte el. Azt mondta, erre külön parancsot kapott. A húst és kenyeret fölvágtá, megvizsgálta, nem rejtezik-e belsejükben titkos levél. Ilyen aprólékosságokig ment a bécsi udvar gyanakvása.

Néhány nap múlva helyzetem tudakolása végett, feleségem elküldte egy volt inasomat, kit az elfogatásom előtti esztendőben az én ajánlatomra vettek fel Lipót császár testőrségébe. Vilmos angol király és Poroszország királya követeinek levele volt nála, melyekben uraik nevében biztosítottak, hogy parancsuk van kiszabadításom érdekében tevékenykedni. Ezekkel

⁸ A Magyarország függetlensége érdekében keletkezett Wesselényi összeesküvés vértanui: Zrinyi Péter, sógora: Frangepán Ferenc, továbbá Nádasdy Ferenc, 1671. ápr. 30.

járult Lehmann kapitány elé s beszélgetési engedélyt kért. De mitsem ért el, csak zárt ajtón át, fennebb hangon kérdezősködhetett feleségem nevében egészségem felől.

Véletlen volt és jelentéktelen eset... rendelésem folytán mégis ez lett később menekülésem alapja. Nevezett százados ugyanis eképpen megtudta, hogy királya érdeklődik irántam. Jobb véleménnyel lett dolgaim felől, nagyobb előzékenységet tanúsított. Étkezések után hosszabban elbeszélgetett velem és balsorsom oka iránt érdeklődött. – Nem kételkedett abban, hogy úgylis hamarosan kiszabadulok s akkor bő jutalmat várhat tőlem. Minthogy a birodalmi törvényekben igen jártas volt, ügyem tényállását német nyelven megfogalmazta, hogy így küldhessem el feleségemnek.

Hír szerint, közelgett már kihallgatásom napja. Addig semmivel se törődtem s eléggé nyugodt lélekkel vártam, minő kérdéseket fognak feltenni.

Elérkezett végre a nap, melyen a császári udvar kancellárja, Bucellini gróf, Eylers haditanácsbeli referendárius kíséretében ünnepélyesen megjelent és engem rangomra és méltóságomra való tekintet nélkül elővezettetett. Az erre a célra rendelt teremben ült bíróséket. Engem is leültetett és hosszas beszéddel, a császár nevében és megbízásából rátért a dologra.

Számos kérdést intézett a francia királlyal folytatott ártó és országháborító levelezésem és Magyarország számos főrangú emberével folytatott megbeszéléseim, összeesküvésem felől. Ezek nevét, valami hatvanat, lajstromból olvasták fel. Mint folytattam velük titkos tanácskozásokat... és más efféléket; nagyobbára alaptalan kérdések voltak.

Válaszom kezdete tiltakozás volt a pervitel illetéktelen módja, alakja és bírósága ellen. Itt nem tartozom felelni se birodalmi hercegi minőségemben, se mint független uralkodók utóda. Bírói hatásköre felettem csak a birodalmi gyűlésnek, vagy a magyar országgyűlésnek van. A császár udvari kancelláriája csak Ausztriának s a császárnak, mint Ausztria főhercegének ügyeit intézi. Ennek a tartománynak pedig sose voltam lakója, se alája nem tartoztam... se én, se eleim. De hát a rendtől eltérően felelek a császár parancsára, ne higyjék, hogy ügyemben akadékoskodom és kibúvót keresek.

Bizony veszedelem nélkül beismerhettem volna, hogy a leveleket a francia királynak írtam, ha a bíróság és a vizsgálat módja nem késztet óvatosságra. Így a magam és rabtársaim élete védelmében azt hittem, palástolnom kell az igazságot.

Irgalmazz tehát, örök Igazság, vétkeztem ellened és bizony hazudtam, mikor azt mondtam a nekem felmutatott levelekre, melyeken címzés semmi nem volt, hogy Vilmos angol királynak írtam. –

De az udvari tanácsban vesztetemre határoztak.

Másnap ismét elővezettek és szemben találtam magamat Longuevallal. Ez az ember, aki kenyeremet ette: elgáncsolt.

Ő volt vádlóm és ő tanuskodott ellenem. Személyes jelenlétemben esküvel erősítette meg számos valótlan állítását. Ez így lévén, írásban tiltakoztam a törvénytelen hatóság és a pervezetési mód ellen. Visszavezettek börtönömbé.

Akiket velem együtt fogtak el, nem is tudtak leveleimről. Bercsényi gróf ugyanis Bécs közelében volt, amikor elfogatásunkat és a maga kerestetését hirül vette s kiszaladt szomszédos lengyelországi birtokaira. A többiek nem ismerték Longuevallt. Ezért egyszerűen az igazat erősítették és a vádlót hazugsággal csupa hamissággal pirongetták. Longuevall nem is látta őket, de szembesítéskor aljasul hangoztatta, hogy együtt volt velük tanácskozáson. Közben azonban olyan helyeket emlegetett és olyan körülményekre hivatkozott, hogy mindez már nyilván ellenkezett az igazsággal.

De az udvar nem akart tévedni. Felőlük elvégeztetett. –

Halálra készültem s lelki vigasztalóul gyóntatót kértem. –

Napról-napra súlyosbította fogságomat a nyári hévség; szűk szobám elfalazott ablaka is fokozta ezt. Elébe háztető meredt, mely elzárta a levegő járását. Tisztátlanság, a szomszédos konyhák szennyvize elviselhetetlen büzzel töltött be mindent.

Miután azonban Lehmann kapitány barátsága és bizodalma biztos móddal segített a feleséggel való titkos közlekedésben, feltártam előtte felette súlyos és egészségemre veszélyes állapotomat. Folytonos sürgetésére aztán ez megváltozott.

Tizenegy hét múltán, fogságom, elzáratásom, kihallgatásom tizenegyedik felvállalt böjtnapján, más, tágasabb helyiségbe vittek át: három vasrostélyos ablaka volt, falazás nem zárta el a világosságot. Gyóntatóm arra is engedélyt kapott, hogy vásár- és ünnepnapokon itt szentmisét mondjon. –

Soha életemben misem érintett kellemesebben. Nem tudtam betelni a szabadabb kilátással, bár ez csak csillogó vízzel telt várarkot mutatott nekem s mellette kis kert fáit. Teljes órákat töltöttem az ablaknál üldögélve. Szemlélődve kedvemre, falatokat dobáltam a vízbe a halaknak, az óriási toknak, az erre uszkáló hattyúknak s ezek már hozzám is szoktak. Ilyen lelki megújulásban múlt egy hét, mikor már arra is engedélyt kaptam, hogy könyveket, papírt, tintát, matematikai eszközöket és festékeket tartsak. Ettől fogva a napot állandó foglalatosságra osztottam be. –

Eközben folyt tovább perem, de a legnagyobb titokban tartották. Sem feleséggel folytatott állandó, titkos levelezésem, sem az általános szóbeszéd nem okosítottak ki felőle, mi sorsot szán nekem az udvar. Hiszen Longuevall szaván kívül semmit se tudtak felhozni ellenem, bár hitegetésekkel, ígérekkel számos tanut környékeztek meg, még fogolytársaimat is. Egyesek hamaros szabadulásomat jósolták, mások fogvatartásomat, míg véget nem ér a háború, mely akkoriban tört ki Itáliában a spanyol királyság itáliai öröksége körül. A tiroli Rothenburgba, vagy a gráci várba való átszállításomat várták. Ezekben tartják a hosszú rabságra szántakat. Pusztá gyanura, Bécs ostroma idején ide vetették anyám fivérét, családja utolsó sarját, Zrinyi János grófot is ifjúsága virágában, huszonnyolcadik évében. Élete halálánál rosszabb tengődés volt s abban az időben ért véget, mikor a bajor had közeledtekor az előbbeni várból az utóbbiba szállították.⁹

Egyéb könyvek olvasása közben a birodalmi törvényt is átforgattam. Lehmann kapitány járatos volt benne, megmagyarázta nekem. Egybevettem ezekkel a hazai törvényeket: Ezekből elítéltetésemet, kínvallatást és fővesztést olvastam ki. Azokból pedig meggyőződtem, hogy ártatlan vagyok és jogtalanul tartanak fogva. Ezeket Nero, Domitianus és más pogány római császárok szerezték s halált szabtak arra, ki a hűtlenségnek csak egyszerű gyanujába is esett. Azokat keresztény magyar királyok birodalmuk szabad országgyűlésein hozták s meghagyták, hogy senki nemest kihallgatás és ítélet nélkül le ne tartóztassanak; a hűtlenségnek cselekményét büntették csak, nem gyanuját. Csak az ország elleneivel való levelezést tilalmazták. Leveleim értelmét azonban így elfordítani nem lehetett, hiszen béke idején íródtak, nem ellenséges, hanem a baráti angol, akár francia királyhoz s nem országháborításra, hanem a szabadság megszilárdításához kértek támogatást. – Ez volt az oka, ez indította a bécsi udvart arra, hogy félretéve a magyar törvényt, ítéletemet külföldi miniszterek által kiküldött bíróságra bízta. –

Ha jól emlékszem, bécsujhelyi fogságom harmadik hónapját töltöttem, midőn e város polgármestere a császár nevében szólni kívánt velem. Bevezették. Előljáróban hosszadalmas

⁹Zrinyi Péter gr. fia, a Fejedelem nagybátyja.

beszédbe kezdett s idézést nyújtott át a Bucellini kancellár elnöklésével kiküldött bíróság elé, valamint átadta az udvari fiskus által kiállított vádiratot. Jogszokás szerint, erre, ha nem csalódom, hat héten belül kellett volna válaszolnom.

Megvallom, Uram, borzadt a lelkem az ilyen szokatlan és méltánytalan perviteltől. Származásommal és méltósággal ellenkezett, hogy polgármester útján idézzenek s külföldi törvény elé kénytessenek. Ezért kijelentettem, kétlem, hogy a császár tudtával és az ő parancsára történt ez az idézés: mert ő jámbor fejedelem s bizonyára emlékezik esküjére, hogy a magyar törvényeket épségben és sértetlenül megtartja. Már pedig az idézés ellenkezik ezekkel. Nem is fogadom el, sem el nem ismerem a törvénnyel ellenkező bíróságot és bírakat.

Válaszomat hallva, a polgármester eltávozott. Két nap múlva azonban visszahozta a vádiratot. Amit mondtam, ismételt. Erre kijelentette, parancsa van, hogy azt szobámban hagyja; enélkül távozni se mer... Feleltem: ha a császár feledte esküjét, én nem feledtem el az enyémet s kitartok a hazai törvények mellett. Csináljon, amit akar, de én hozzá nem nyúlok a vádirathoz. Inkább öljenek meg igaztalan ítélettel, semhogy esküszegő védekezés árán mentődjem fel.

Az asztalra tett papírost, szeme láttára, krétával körülrajzoltam, azzal, hogy helyéből el nem mozdítom.

És valóban hittem, hogy úgy fogok cselekedni, ahogyan mondtam. De Te, Uram, megváltoztattad gondolataimat s két hét múltán felindítottad lelkemet, hogy börtönömből szökést kíséreljek. Meggyőződtem ugyanis, hogy az udvar nem változtatja meg egyszer feltett szándékát. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy ügyemet birodalmi törvények szerint vezetik, el fognak marasztalni és fejemet veszik.

Szándékom felől titkos levélben oktattam ki feleségemet. Kértem, gondoskodjék, hogy a szükséges lovak kéznél legyenek.

Eközben elközelt a válaszadásra kitűzött határidő. Alkalmatosan történt, hogy valamelyik napon Lehmann százados jobban felöntött a garatra. Rózsásabb kedvvel jött be. Előrebocsájtva, hogy őszinte szívvel van hozzám, felajánlotta, életét teszi fel értem: gondolkozzam a szökésről. Ő előteremti a szükséges eszközöket. –

Miután megvacsoráztunk s a százados távozott, különféle, sok gondolatom támadt. Veszedelemes volt megbíznom egy tiszt titoktartásában, kit sokak közül választottak ki őrizetemre. De az ítélet és a halál veszedelme bizalomra serkentett. Elhatároztam tehát, hogy másnap adandó alkalommal meghagyom neki, kerítsen ilyen eszközöket, de káromra ne váljanak.

Ebédre jöve, mindenféle beszélgetés után, ő maga tért vissza előző napi ajánlatára. Kért, hogy találjak alkalmat és módot menekvésemre s biztosított, hogy ezért életét is kockáztatja.

Nem akartam elmulasztani az alkalmat. Csodálkozva kérdeztem, miért kér ő engemet arra, ami neki áll módjában: ő a vár főparancsnoka. Mi könnyebb, mint a császártól vett parancsot színlelnie, hogy engem a gráci várba szállítson át? Rendeljen e célra postakocsit, éjszaka vezettessen elő és tisztjei jelenlétében közölje a színlelt parancsot. Ültessen a kocsiba mellém két alantas tisztet a Lajta folyó gázlójáig, mely nem messze van a város kapujától. Midőn a partra érünk, a túlparton váró kíséret ürügye alatt, parancsolja ki a bentülőket. Így túladva rajtuk, teljes biztonsággal folytathatjuk utunkat Itáliába. S ha egyszer elértük Velence városát, mely megőrizte semlegességét a már hadban álló Német- és Franciaország között, könnyen átjuthatunk a francia hadsereghez.

Figyelmesen hallgatta javaslatomat s időt kért, hogy jobban meghánytorgassa. Eközben én számos gond között töltöttem éjt s napot. – Szorongva vártam határozatát.

Másnap ő maga hozta szóba a dolgot. Javaslatom kivitelét elvetette. Nem mondott komoly okot, csak egyszerűen kijelentette, hogy nem teszi. Gyanut fogtam, hogy megcsal. Ezt észre vette és ismételt esküvésekkel és bizonygatásokkal nyugtatta meg lelkemet. Igérte, hogy kalapácsot és harapófogót kerít az ablakrostély elbontására, kötelet az ablakból való lebecsájtkozásra, sőt kulcsot is a vadaskerthez, hogy átjuthassak falán, mely körülveszi a várat s a városi sáncig terjed.

Igéretét a következő napokon be is váltotta. Bár számos akadály meredt elém, komolyan gondolkodni kezdtem az ablakon át való szökésről. A vízzel telt sáncárokig elég magasról kellett volna leereszkednem. A vizet megmértem: négy lábnyi mély volt, de több is. A kötélén lebecsájtkozva, remélhettem azonban, hogy erős rugással a faltól átlendülhetek a korlátövezte pallóra. Ez körül futott a vár árkan és pisztráng halászatra szolgált. A pisztrángokat ugyanis szorgalmatos gondnal tenyésztették a körül folyó, kristálytisza vízben... De ha ezt a nehézséget lebírom, más következik: a pallót zárt ajtók és lépcsőzetek szaggatják meg. Az árkot falak osztják különböző fajta halastavakra. Valamelyik falnak kétfelé lejtő, keskeny peremére kellett volna rálépnem, hogy áthatoljak az árkon. Így jutok a vadaskertig, melynek kulcsát megkaptam.

Sikerre kevés volt a remény. Te azonban felszítottad bennem s ettől fogva a vasrács (falba erősített) horgainak eltávolítására törekedtem. Ha az oldalt és alullevőktől szabadulok, a felsők megmaradása esetén is, a rács a faltól annyira húzható el, hogy kibújhatok alatta. Minthogy azonban nappal meg-meglátogatott a kapitány ezredese is, ki keményen ügyelt a katonai fegyelemre, munkám elrejtése céljából az igazi horgokat befeketített viasszal helyettesítettem.

Hosszú órákat töltöttem esténként ezzel a munkával. Több türelmet és pepecselést kívánt, mint erő kifejtést. Ha elfáradtam, a munkát apródomra, Berzeviczyre bízam. Türelmetlenül dolgozott. És nyakas volt a fiú. Ha dorgáltam, éppenséggel olyan hevesen verte a kalapácsot, hogy igazán csak Te magad óvtál meg, Uram, hogy az örök és a szomszédság meg nem hallották a vas csengését.

Már mindenről intézkedés történt és a lovak parancsra készen vártak. Csak az volt még hátra, hogy feleségem kívánságát teljesítsük. Elhatározta, mindent megkísérel, hogy utolsó istenhozzádót mondhasson nekem. Nem akartam emiatt a századost veszedelembe keverni, mert ha rajtakapnák, hogy része van a dologban, szabadulásom reménye is füstbe menne. Üzentem tehát feleségemnek, hogy nyerje meg Kertzel ezredest, ki ügyeimben néhány napot Bécsben tölt; környékezze meg ajándékkal.

Mihelyt ez megtörtént, kedvünk szerint ment minden... Abban állapotunk meg, hogy rendelt napon feleségem parasztasszonynak öltözve, falusi szekérre ül és Ujhely alsó városán át jön fel a várba. A kapunál az ezredes várja és oly szín alatt, hogy az ő rokona, saját szállására vezeti. Estére aztán beküldi hozzám. Az örököt abban a hitben hagyja, hogy egy afféle nővel való közlekedést engedett nekem, mert hát ifjú vagyok...

Jóságod a keresztény házastársak hálaadására méltó, Uram, hogy megadtad nekünk azt a vigasztalást! Mert sanyarúságunk növelte vonzódásunkat s egyébként is illő házastársi szeretetben éltünk évek óta. De jaj, Uram, tudod s mindjárt azt is megvallom, hogy távol voltál szavunktól és szívunktól, ámbár majd az egész éjjelt kölcsönös ölelkezéssel és beszélgetéssel töltöttük.

Többek közt megegyeztünk, hogy egyik kocsisomat az út felderítésére küldi, melyet követnem kell; hogy nyolcadnapra megnevezett fogadóban lovak várjanak. Azt a lovat pedig, melyre én szállok, Lehmann kapitány öccse vezesse el ebben a városban bizonyos özvegyasszonyhoz, aki egyedül lakik házában.

Könnyek és zokogás közt nehezen váltunk szét hajnalhasadáskor.

Most jut eszembe, Uram, hogy szökésem előtt néhány nappal minő förtelmes dolgot cselekedtem. Nem gondoltam, hogy megsértelek, mégis vétkeztem, mert idegen isteneket kerestem.

Velem együtt el volt fogva Szirmay István báró. Okos, nagyeszű férfi, de hite ingadozó. – Tudott szándékomról. – Apródom útján – rábeszélte, hogy küldjem el neki valamely használt fehéreneműmet. Ő ismer egy asszonyt, módot keres, hogy annak továbbítsa. Az asszony kapcsolatban áll az összeesküvők szellemeivel; segítségükkel a legsúlyosabb fogságból még akkor is kiszabadít, ha kezdett vállalkozásom nem sikerül. Eleinte kétségemben tétováztam, visszariadtam a gonosz szellemek műveitől és incselkedéseitől, de sürgetésére és ellenkező érveinek hatása alatt, belegyeztem. –

Ebben az időben inasomat, nem bíztam benne eléggé, költött ürüggyel elküldtem Bécsbe. Egyedül maradtam apródommal.

Végre elérkezett a nap, melyet öröktől fogva szabadulásomra rendeltél, Istenem! – A vasrác már elmozdítható volt s készen állt minden a leereszkedéshez. De a többi nehézség lebíratatlan volt. Kértem tehát a századost, hogy olyanféle ruhát szerezzen nekem, mint a Castelli dragonyosoké. Ebben az ezredben volt zászlós öccse is, ki tudott dolgaimról és szomszédos állomáshelyéről gyakran jött fivére látogatására. Gondoltam, hogy dragonyosai ruhájába öltözve a várból kimenet, könnyen utána mehetek. Ehhez a módhozathoz a zászlós is hozzájárult.

Lovaim a visszatérő kocsisal az 1701. év november 6-án, vasárnap este érkeztek Bécsujhely alsóvárosába, a kapu melletti fogadóba.

Másnap, hétfőn bőjtöltem. Ezért az étkem készítésére és a házimunkára kirendelt dragonyosnak meghagytam, hogy gyöngélkedem, estig ne zavarjon; ha kell: hívom... Megállapodtunk, hogy apródom, ki gyakran sétált a kertben a várnagy fiaival, azok elől észrevétlenül kionson a hátsó kapun s a fogadóban lóra kapva, halad tovább. Engem csak a vadaskert falának kiszögelésénél, a folyó gázlójánál vár be.

Estére, a szürkület beálltával kellett mind ennek végbemennie. Közeledtével, megihlettél: Megváltó Fiad keresztképe előtt leborulva, igaz, alázatos szívvel kértem segítségedet, egész életem e legveszélyesebb munkájához s akaratomra hagytam akaratomat. Kegyességed valóban úgy megerősített, hogy derűs szívvel-lélekkel s félelmetlenül vittem véghez mindent.

Termemből Lehmann százados szobájába kellett átmennem. A kettőt csak szűk folyosó választotta el.

Itt az ajtó előtt mindig dragonyos őrködött.

Maga Lehmann parancsolta meg neki, hogy menjen gyertyát gyújtani. Az őr a katonai fegyelem rendje szerint, ezt megtagadta. Erre a kapitány átvette a karabélyát s megnyugtatta, hogy őrködik helyette.

Mihelyt ez távozott, átmentem a százados szobájába és felöltöttem a spanyolfal mögé készített ruhát.

Azt hittem, hogy apródom már kiment a várból, midőn egyszeribe megjelenik és tudatja, hogy a hátsó kapu zárva van és semmiképpen se tud úgy kimenni, ahogyan terveztük.

Ez alapos zavart okozott. Nélküle szöknöm nem volt tanácsos. Ne higgye, hogy cserbenhagyom s attól félve, hogy bajba kerül, elárulja szökésemet. Másnapra hagynom a dolgot, veszedelmes lett volna.

Rögtönzött tervet kellett megkísérelnünk: egyenesen a nagy várkapun át próbálja meg a ki menetelt s ha kérdőre vonnák, felelje, beteg vagyok és jezsuita gyóntatómhoz küldték, hogy hívja hozzám. Azt is a lelkére kötöttem, ha kijut, a városkapunál mondja a polgárőröknek, hogy Castelli ezredbeli tiszt; részeges dragonyosa a városban kocsmázik, ha utánajön, mondják neki, hogy ő már elment.

Meg kellett várnom, hogy jut ki, bár a húzavona hosszúra nyúlt.

De egyik baj jött a másik után. – Csak Lehmann kapitány, az öccse meg én voltunk a szobában, midőn a várórség zászlósa oly hirtelen lépett be, hogy alig volt időm Lehmann öccsével a spanyolfal mögé húzódni. Pár nappal ezelőtt rendelték ki a zászlóst a jószágai megtekintése végett szabadságra menő Kertzel ezredes helyettesítésére; durva, élemedett katona volt, vitézi tettei révén lett közlegényből tiszté.

Ottléte, váratlan belépése annyira megzavarta Lehmannt, hogy szólni se tudott. Kábult ésszel hebegett, levegőért kapkodott, az asztalhoz ugrott és ostoba mozdulattal eloltotta a gyertyát.

Nem tudta, mit csináljon. Fel-alá járkált a szobában. Szorongása annyira megfélemlítette öccsét, az alig tizennyolc éves fiút, ki velem együtt lapult a spanyolfal mögött, hogy már ő is szíve mélyéből sóhajtozott és zavart suttozással kérdezgette tőlem, hogy hát most mi lesz.

Könyörületességed azonban megerősített, Uram! Dícsérjenek e sorok olvasói! Mondhatom, a szorultságban nem éreztem több felindulást, mint most, mikor ezt leírnom engeded.

Nyugodt és derűs arccal csendre intettem és mosolyogva jeleztem, hogy a félelemre nincs oka.

Eltartott ez vagy egy negyedóráig. Végre a százados is visszanyerte nyugalmát. Hívta a zászlóst, szemlélje meg vele a többi foglyot. Választ se várva, mindketten kimentek.

Ujabb véletlenekre nem volt tanácsos várnom. Míg fiatal barátom fellelegzett és összeszedte eszét, megparancsoltam, hogy menjen előre. Magam pokróctartó zsákot vettem vállamra és cipekedve követtem.

A belső vár körül futó tornácon kellett végigmennünk. Itt vigyáztak nemes fogolytársaim őrei. Némelyikük éppen gyertyáját gyújtotta meg társa gyertyájáról és szembejött velem. De én befeketített szemöldökkel és bajusszal, határozott, kemény képpel néztem rájuk, míg elhaladtam.

Hét őrséget hagytam szerencsésen magam mögött, mígnem a fiú nyomában kijutottam a várból.

Midőn ez szabadabbnak érezte magát, ismét rákezdett sóhajtozásaira, hogy már most mit csináljon és tőlem kért tanácsot, templomba, vagy klastromba menekedjék-e. Siettettem tehát menésünket és eljutottunk az özvegy házához. Kegyességed folytán a zsákot itt menten jókedvűen lecsaptam és lóra pattantam. – Azt hittem, tudom az ismeretlen városban a kapuhoz vezető utat. De nem tudtam.

Utcáról utcára tekeregtem s olyan sikátorokba jutottam, hol a házak olyan szűken álltak, hogy szekér se haladhatott el köztük, amerre jártam.

Későn vettem észre, hogy eltévedtem. Más utcába fordultam. Ez meg egyenesen visszavitt a várhoz.

A járókelőktől nem mertem kérdezősködni, hol a kapu, hogy gyanut ne keltsek. Adtam tehát a részeget és a lóháton hol jobbra, hol balra dülöngélő testtel, rekedt, részeg hangot mimelve, népi nótákat énekeltem, helyesebben dűnnyögtem. Ezzel ürügyem lett volna arra, hogy további támolgás esetén, a kaput kérdezhessem.

De várakozásomon felül szerencsém volt. Rendelésedből, Uram, az említett utcában az ifjú Lehmannal találkoztam, ki oktalantul visszatért a várba, hogy bátyjának megjelentsen szerencsés távozásomat.

Véletlen találkozásunkkor fűttyentett nekem és kézemeléssel mutatta a kapu irányát.

Már városszerte kigyultak a gyertyák s ámbár most már tudtam az utat és lovamat szaporább lépésre ösztökéltem, abban a pillanatban értem a kapuhoz, midőn szokás szerint, záráshoz fegyverbe lépett az őrség. A várta alábocsájtotta a sorompót, hogy lakattal zárja el.

Első pillantásra azt hittem, hogy kimeneteletem akarják megakadályozni s ugyancsak megdöbbsentem volna, ha rám nem szól az őrszem és meg nem kérdi: vajjon a Castelli ezredből vagyok-e? Megkérte őket ugyanis egy kapitány, ha dragonyosa jön, mondják neki, hogy már előrement.

Ruhámat mutattam és akadozó hangon feleltem. Erre felvonta a sorompót és kibocsájtott.

A hurok elszakadt és én szabad voltam!

A kijelölt gázlónál megtaláltam apródomat. Most már ügetve folytattuk az utat, melyet az erősödő zápor és a leboruló sötétség nehezített. Feleségem nem futtatással neveltette, hanem hizlaltatta a lovakat. Azt hitte, jobb így, mintha a folytonos lovaglástól lesoványodnak. A lucskos utat dagasztva, hamarosan ziháltak.

Perctől percre nőtt a homály és sűrűsödött. Az eget mindenfelől elborították a felhők. De mindezeknél nagyobb baj volt, hogy vezetőnk, ostoba kocsisom, hiába járta már egyszer végig ezt az utat, nem ismerte annyira, hogy sötétben is biztosan eligazodott volna rajta. Volt velünk valami pislákoló lámpácska, de a szél s a szembeeső eső minduntalan eloltotta világát.

Így kétszer vitt bele minket a Fertő-tó mocsaraiba s csak akkor vettük észre, hol vagyunk, mikor a latyakban és ingoványban megrekedt lovaink felmondták a szolgálatot s nekünk kellett őket gyalogszerrel kivonszolniuk.

Végre azonban Te mutattad meg utunkat, Uram, s beértünk Nezsiderbe, vagy ahogyan a németek mondják: Neusiedel városkába. Itt parasztszekérnek kellett ránk várnia, három lovacskával. Néhány nappal ezelőtt ismerős fogadásánál az ifjabb Lehmann rendelte meg ezrede tisztjei számára, kik a freistadi vásárra igyekeznek, lovat venni.

Ha nem csalódom, éjfél után két óra lehetett. Bár sürgettem a lovak befogását, a fogadás húzavonái és mindenféle akadékoskodó kérdése 4-ig tartóztattak. Itt kocsisomnak adtam, visszahagytam kövér lovaimat, minthogy hosszabb útra alkalmatlanok voltak s ha üldözőbe vesznek, úgyse lett volna remény a menekülésre.

Amint mondom, én és apródom a parasztszekérre ültünk. Ő felettes tisztemként viselkedett, én őrmester voltam. Hajnalig továbbhaladva, többször eltévedtünk a téres, kietlen rétségen, melyet a lakosság Nyulának nevez. Az aligjárt úton ugyanis a keréknyomot benőtte a fű. Sehol egy fa, egy jel, melyből az utas tájékozódhatnék a Duna partjáig.

Csak délelőtt 11 órára értünk oda. Samarjánál kompon akartunk átkelni a Csallóköz szigetére. De hiábavaló volt a sietség: a szél oly erősen fűjt, hogy a túlparton veszteglő komp nem tudott átjönni. Nem használt sem a láрма, se pénz ígéretése. Az átkeléssel délután 4-ig kellett várniuk. Addigra elállt a szél és átjuthattunk. –

Átszelve a Duna három ágát, mely alkalmasan körülveszi és megosztja a szigetet, napnyugta felé Cseklész faluba értünk. Erre halad át a posta, azért igyekeztünk ide.

Nem léptem be a postamester házába, hogy fel ne ismerjen. Hiszen az elmúlt évek folyamán, a posta bevezetése óta, elég gyakran tettem meg ezt az utat a magyar Felvidék vonalán. Megálltam tehát a falu közepén s apródomat küldtem hogy kérjen lovakat.

De veszteglésem se volt veszélytelen. Egyedül ültem a kocsin. Körülnézve, hamarosan észrevettem hogy a Castelli ezred dragonyosaival van tele a falu. Azok voltak most itt, akiket nemrég küldtek ki Bécsujhelyről s felváltásukra mások jöttek.

Nem tehettem egyebet, köpenyegembe burkolódzva, apródom visszatértéig, alvást színleltem. Ugyancsak féltem, hogy valami kíváncsi katona a kocsihoz lép és kérdezősködik. Hosszú várakozás után végre megláttam apródomat: jött a postakocsin.

Nem sok fáradság volt átrakodnunk a pokrócokat, katonaládákat. A fő nehézségen, a postaszerezésen is túl voltunk. –

A többi helység közül Bajmóc városka volt nevezetes, hova szerdán napnyugtakor érkeztünk. Éhes voltam. A hétfői bőjt miatt vasárnap óta nem ettem, kivéve Nezsiderben egy falat kenyeret és egy korty bort. Szokás szerint, a zsidókocsmába mentem. Másféle kocma nincs itt, annyi zsidó lakik itten.

Gyomrom unszolt s gondoltam, egy kis pálinkaitallal csillapítom. Rendeltem tehát jópénzen. De bezzeg elrémültem, mikor várakozásomon felül való nagymennyiségű italt tett elém a zsidó és leshette, milyen bötorkú ez az új katona.

Én azonban nem mertem hozzányúlni. Egy ideig tétováztam, de végül is dragonyosi minőségemben elhatároztam, hogy megiszom, helyesebben: lenyelem.

Csakhamar gyomorégés fogott el. Nyálam úgy kiszáradt, hogy utazásom egész ideje alatt, két éjszaka, három nap, nem számítva a Cseklészig tartó parasztfuvar, egy falat kenyeret se bírtam legyűrni. Folyton csak undorító vízzel, sörrel, bor- és tejitalal tartottam magamat a lengyel határig, hová állítólag lóvásárra igyekeztünk.

Hosszas beszédembe került azonban, míg lovakat kaptam az utolsó postaállomáson, hol az ország útja Podolin városa felé hajlik. Ez ama tizenhárom város közé tartozik, melyeket a hajdani dicső magyar királyok zálogul Lengyelországnak kötöttek le. Hiába fogadkoztunk, hogy visszatérünk. Végül is zálogul podgyászunkat hagytuk vissza. Erre már kedvünk szerint ment minden.

Ha jól emlékszem, pénteken dél felé szerencsésen megérkeztünk a mondott városkába. Azt hittem, itt bizton nyugodhatom. Mondja azonban nekem a fogadó gazdája, hogy a körülfekvő szomszédos állomásokról naponta szoktak érkezni és betérni német tisztek. Ez gondolkodóba ejtett, nem voltam biztonságban.

Apródom ismerte a helységet. Szüleinek jószága a környéken fekszik s ezért tanulmányai folytatására, noha lutheránus volt, a humaniórák elsajátítása céljából az úgynevezett piarista atyák itt alapított kollégiumát látogatta. Meghagytam tehát hogy ott keressen biztonságosabb éjjeli szállást. Előreküldvén, kitanítottam a fiút, mondja, hogy császári tiszt, egy társával párbajozott, véletlenül megölte, ezért hű őrmesterével futásban kell menedéket keresnie. Nem is esett ott több szó személyem kilétéről. Csak hát hazudni kellett. –

Apródom még életben találta tanárát, ki szeretettel és részvétellel velem együtt befogadta őt. Másnapra szekeret is szerzett, ezen fuvarozódtunk Lengyelországba. –

*

Innen így eltávozván, harmadnapra értem Krakkóba. Itt vettem le a dragonyosi öltözetet. Megnéztem a várost és a benne épült büszke egyházakat. Inkább kíváncsiság, mint áhítat hajtott ezekbe. A vártemplomban mutatták nekem Báthory István sírját. Nem volt időszerű felemlegetnem, hogy én is az ő véréből származom.¹⁰

Alkalmat keresve távozásra, négyfogatú kocsit béreltem s Varsóba indultam. Reméltem, hogy ott találom hívemet és barátomat, Bercsényi grófot. Még fogságomban hallottam ugyanis, hogy Ágost lengyel király udvarában jó dolga van s az uralkodó kegyét élvezi...¹¹

¹⁰ Zrinyi Péter gr. fia, a Fejedelem nagybátyja.

¹¹ Vallomások, 63-74. és 102-130. l.

Így kezdődött a szabadságharc

(1703.)

Javaslataim nehézkes tárgyalása között telt el lengyelföldi bújdosásom két esztendeje.

Míg ezek így folytak, a magyar népet zsarolták, nyomták és az adók hihetetlenül növekedtek. Parancs ment, hogy a vármegyék tizenkétezer katonát állítsanak ki; ezeket Itáliába és a Birodalomba vetették volna. Az országban bőven van só; árát a vámokkal mégis úgy felemelték, hogy a szegény nép kénytelenségéből sótlanul ette kenyerét. A kemény bánásmód mellett számtalan fajta visszaélés és sikkasztás tenyészett. A só- és vámhivataloknál egyre szaporították az öröket. Ezek olyan nagyon kegyetlenkedtek, hogy a rendeletek áthágói erdőkbe, hegyekbe rejtőztek, elannyira féltek és riadoztak a kínzástól és büntetéstől; irgalomra reményük se lehetett. Számukat szaporították munkácsi hercegi uradalmam jobbágysai is.

Ennek az esztendőnek tavaszán érkeztek Lengyelországba első küldötteik, megtudakolni, élek-e még: Bige László nevezetű, meg egy orosz pap. A határvidéken bolyongtak, mígnem kósza hírből hallották, hogy Brezánban¹² vannak néhányan magyarok. Ide indultak hát és a hosszas keresés végén mégis rámakadtak.

Elmondották, hogy a nép végső nyomorúságba került. A kétségbeesés fegyvert ad kezükbe, csak szánjam meg állapotukat s ígérjek nekik valamiféle segítséget. Hiszen az országban, a helyőrségek kivételével, csekély számú császári csapat van. A Montecuccoli ezred is már parancsot kapott, indul Itáliába. Csak valami kis segítséget kellene ígérnem, akármilyet, a népet könnyű lenne fegyverre hívni. A nemesség bizonyára csatlakozik, a megyék által kiállított csapatokkal együtt: ezek most szerte kóborolnak az egész országban, hogy ne kelljen elhagyniok hazájukat és tűzhelyüket, mert erőszakkal vitték őket katonának. Nyomban fel kellene szítani a szabadulás reményét, hogy a fegyverbíró emberek ne kényszerüljenek az ország elhagyására.

Ezt javallotta a nép. Valamennyire hebehurgyaság volt, erre hagyatkozni oktalanság lett volna. De teljességgel elvetnem se volt szabad. Ezért tanácsot tartva Bercsényi gróffal, elhatároztuk, hogy beküldjük egy emberünket, bizonyosodjék meg a híradás valóságáról. Különös-képpen pontosan tudakolja ki a tiszántúli nép hangulatát és titkos mozgolódását.

A grófnak egy lovását szemeltük ki erre a célra. Fiatalember volt, értelmes, jótermészetű, hűséges. Hitet kellett tennie a nép előtt arról, hogy még élek, közel vagyok és készen állok segítségükre, ha bizonyosságom lenne az ő készségük, engedelmességük, közreműködésük és hűségük felől.

A legény két hónap alatt bejárta jószágaim nagyrészét s a tiszántúli vidéket. A nép Pap Mihályt adta mellé kíséretársul.

Alig tudta elmondani, a szeretet és lelkesedés milyen megnyilatkozásaival fogadták mindennütt. Egyéb se kell már, csak parancsot és zászlókat küldeni, hogy a fejetlen sokaság sorakozzék. Egy részük már úgyse győzte a nyomorúságot s a várakozást a késedelmező váltságára: elvonult a hegyekbe s parancsot vár.

Az ügy annyira nekilendült s a nép hangulata oly kedvező volt, annyi lelkesedést mutatott, hogy úgy ítéltünk, cselekednünk kell, míg a lelkek hevülnek. Néhány lobogót készítettünk s küldötteinket igazolásul kiáltványokkal láttuk el. Én meg Bercsényi gróf írtuk alá és segítséget ígértünk ezekben. Szigorúan meghagytuk, addig ne bontsanak zászlót, míg újabb paran-

¹² Két napi járás a magyar határtól.

csot nem kapnak. Ne prédálják a nemeseket. Hadicsellel azonban kerítsenek kézre néhány pontot, melyet a németek rosszul őriznek. –

Szükségesnek láttam, hogy Bercsényi gróf menjen rögtön Varsóba, ha kell, onnan Danzigba, tárgyaljon de Bonac márkival (Franciaország képviselőjével), közölje vele, mit végeztünk és beszélje rá, segítse valami nagyobb pénzüsszeggel fontos vállalkozásunkat, melynek nagy kihatásai lehetnek. –

Körülbelül tizenöt nappal Bercsényi gróf távozása után – értesültem, hogy több magyar nemes érkezett Lembergbe. Féltem, hogy jöttük híre elterjed, hát rögtön Drosdoviczére hívtam őket.

Jelentették, hogy küldötteink érkezén s a lobogók láttára, pártfogásom reményében az egész nép úgy fellobbant, hogy tovább nem tartóztatta magát. Fegyvert fogott s egy lélekkel összesereglett, hogy az idegen járom alól felszabadítsa hazáját, családját.

Majos volt a fejük, ki újdun jött Pap Mihállyal. Vitéz, de szegény nemesember volt. Jelentette, hogy többeszernyi népség, megfegyverkedvén, a határon várja jöttömet. Nevükben kérnek engem, ne hagyjak el ekkora sokaságot, melyet a segedelmembe vetett reménység bizodalma ösztönzött a végső lépésre. Nincsenek hijján bátorságnak, vitézségnek, hogy teljesíthessék, ami parancs: vezér kell csak nekik, aki parancsoljon tüzükkel, lelkesedésükkel. Számuk napról-napra nő és tovább tétlen nem maradhatnak. Ezért jött el társaival, hogy elkísérjen, vagy vigye újabb parancsaimat.

Ime, ezt üzente küldötteivel a nép –

Nem helyeselhettem a kifejezett parancsom ellenére kezdett zagyva vállalatot. A lengyel országnagyok által ígért segítség még késett. Pénznek szükében voltam s vajmi kevésé bíztam a reménységben, mellyel a francia követ tartott. E tekintetben tehát mindenfelől nehézségek mutatkoztak. Helyzetem bizonytalan volt. Minden indulásom ellen szólt. A halogatás azonban veszéllyel járt amiatt, amit a nép állapotáról jelentettek.

Tudtam, hogy a nép heve nem tarthat sokáig s ha az első tűz lelohadt, a második nem lobban olyan magasra. Megfontoltam: ez a nép segítségembe vetett hittel kelt fel. Oktalanul cselekedett és parancsom ellenére. Mégis, ha szétverik – nem saját oktalanságának fogja tulajdonítani. Engem vádol majd, hogy cserben hagytam a szükiség idején. –

Döntöttem: hívságos dicsőség, szabadság- és hazaszeretet, nagylelkűség vezérelt s a lelkiismeret szava. Ügyem igazságába és Isten oltalmába vetett bizodalommal, könnyek és ölelések közt búcsúztam barátaimtól.

Esős nap estéjén indultam útnak. Csupán a (podoliai) palatinus testőrségének kevés katonája kísért.

Feleutamat már megtettem, Drohobitzban voltam, egy napi járőföldre a magyar határtól, midőn híradók érkeztek. Jelentették, hogy a fejetlen néphad a Máramaros megyei Dolhánál borba és álomba merült, őrszemeket nem állítottak... s Károlyi szétverte őket. Zászlaikat elvesztették. A menekülők erre-arra bújdosnak a szomszédos hegyekben s parancsaimat várják.

Ilyen szerencsétlenül kezdődött Magyarország háborúja!

Be kell vallanom, az okosság minden szabálya ellenére vágtam neki; ifjúi hév lelkesített¹³ és hazaszeretet. Még visszafordulhattam volna s erre lett is volna bőven okom. De bátorított és lelkesített, hogy kiérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét. Kitarítottam a magam elé tűzött cél mellett. – Elhatároztam, hogy folytatom utamat, összegyűjtöm újból a szétszórt népet s a

¹³ A Fejedelem ekkor 27 éves volt.

lengyel határ mentén rejtőzködve várom be a (lengyel) segédc csapatok érkezését. Így örködtem, hogy a nép szívében kigyúlt láng le ne lohadjon. Mondották, hogy könnyű lesz összeszednem a szétszórtakat s hogy magában, munkácsi hercegi uradalmamban ötezer gyalogos és ötszáz lovas vár engem az ország határán. –

Klinecz faluban állapotunk meg, a Beszkidek lábánál; ezek a hegyek választják el a lengyel földet Magyarországtól.

Emlékezetem szerint, 1703. június 16. volt.

A biztonság kedvéért meghagytam, hogy hozzák át a hegyek túloldalán levő csapatokat.

Dél felé érkeztek meg. Bunkókkal, kaszákkal voltak fegyverkezve. Ötszáz közül alig kétszáz gyalogosnak volt rossz parasztpuskája; lovas ötven volt. A paraszti Esze Tamás vezette őket, tarpai jobbágyam, meg Kis Albert, bűncselekményekért körözött tolvaj, gonosztevő. A népség vezetői közül csak Móric és Horvát mentek katonaszámba: az első régebben közlegény volt a munkácsi várban, a másik őrmester a németeknél. A többi a nép alja volt: rablás közben tanulták meg a hadimesterség elemeit.

A velemjött Majos akarta vezényelni őket, azon a címen, hogy nemesember. Fialat volt, italos, hetyke, kötekedő. Nem termett erre a tisztre. A népség se fogadta el parancsnokul. Mert természetnél fogva gyűlölség van a nép és a magyar nemesség közt. Pap Mihály paraszti rendből volt; szakállas vénember, nagy korhely. Ő a lovasok vezetésére vágyott.

Mindent egybevetve: tudatlan népség volt és civakodtak. Egy káplár dolgát se láthatták volna el, annyit se értettek az egészhez. A nép azonban ragaszkodott hozzájuk. Tisztükből letenni nem lehetett őket, jobb ügye akadt volna helyükbe.

Ilyenformán verődött össze ez a kis paraszti had. Lecsillapítottam örömük első felzajdulását s véget vettem lövöldözésüknek. Aztán beszédet mondtam. Egyesek állították, hogy szavamról megismernek. Mások kételkedtek, hogy én vagyok-e én. Végre hosszas beszéddel eloszlattam kétségüket. Élénken ábrázoltam hazaszeretetemet s hozzájuk való őszinte ragaszkodásomat.

Örömmel és lelkesen esküdtek hűséget.

Magam láttam hozzá a népség rendbeszedéséhez. Csapatokra osztottam őket. Őrszemeket állítottam és éjszaka körbejártam. Titkon kilestem egymással, négy szemközt való bizalmas beszélgetéseiket, hogy kiismerjem, minő hajlandósággal vannak irántam és vezetőik iránt.

Az élelmet felügyeletem mellett osztattam szét. Vigyáztam, hogy bort, pálinkát ne hozzanak a rakoncátlan népség közé. Haditörvényt hirdettem és soltész rendeltem, hogy örködjék a fegyelem fölött. Igazság és szigorúság felől eleve példát akartam adni a zabolátlanoknak; büntetéssel kellett megfélemlíteni és fékentartani ezeket a fegyvereseket.

Érkezésem után két nap telt el ilyen foglalatosság közepette. Eközben jöttöm híre elterjedt az egész munkácsi uradalomban. Elmondani se lehet, minő örömmel és lelkesedéssel tódult a nép mindenfelől. Csapatonként rohantak, húst, kenyeret hoztak és egyéb szükséges eleséget. Asszonyostul, gyerekestül jött a nép s amikor messziről megláttak engem, térdreborultak és orosz módra keresztet vetettek. Bőven hullatták örömkönnyeiket s ez nekem is könnyeket csalt szemembe. De a nép lelkesedése és szeretete nemcsak abban nyilvánult meg, hogy tőle telhetően eleséget hozott nekünk. Az asszonyokat, gyerekeket hazaküldték, beálltak a hadba és többé el se hagytak. Puskájuk nem volt, kardokkal, vasvillákkal, kaszákkal fegyverkedtek s kinyilvánították, hogy velem élnek és halnak.

Rövid napok alatt csapataim száma háromezer főre növekedett. Önerejüket túlbecsülő paraszti lelkesedésük napról napra nőtt. Alantasaim jóindulatával élve, könnyen rábírtam őket, hogy

adják fölös lovaikat a lovasság szaporítására. Így parasztpuskával felszerelt lovasságom is könnyen gyarapodott háromszáz emberre. A valót mindig nagyító hír ugyanennyi ezerről beszélt. –

Csapataim száma és bátorsága így növekedvén, nem akartam a lengyelek terhére lenni: átléptem Magyarország határát, mint Caesar a Rubicont.

Hosszan azonban nem időzhettem a hegyek közt, hol a föld csak zabot terem. A zabkenyér pedig nem ízlik annak, aki meg nem szokta.

Ezért mindenfelé portyákat küldtem. Megtudtam, hogy ellenségnek híre-hamva sincs. Elhatároztam, levonulok a munkácsi síkságra és beszállok az ilyen nevű városba, mely a vártól jócskán ágyúlóvénnyire fekszik. Nem maradhattam tovább a hegyek közt, mert ott semmi remény se volt, hogy csapataim gyarapodjanak s hogy eleséget találunk. A magyar hadinépnek olyan a természete, hogy a síkföldi lakos irtózik a hegyvidéken maradozástól.

Titkos küldöttekkel hívott az egész tiszántúli nép, az úgynevezett hajdúvárosok, a jászok, a kúnok: menjek az Alföldre.

Célomat nem gátolta a várórség: ötszáz német talpas. Egy részük már öreg, más a szomszédos falvakból nősült és hozzám hajlott. A helyőrség tisztjei közt is több hívem volt. Remélhettem, hogy segítségükkel hatalmamba kerítem ezt a helyet.

Mindez okok sürgettek, hogy a hegyekből a városba szálljak.

Ahogy tudtam, rendbeszedtem talpas és lovas népi hadamat s három napi menet után odaértem. Magyar módra a vár alatt némi csatározást rendeztem, hogy gyakorlatoztassam a katonákat és a lovakat. Aztán gyalogságomat a helységbe szállásoltam, visszaparancsoltam a csatározókat, kiállítottam az őrszemeket s megtelepedtem.

Alig nyugszom néhány órát, zűrzavaros zúgás veri fel az egész várost, lárma, pörpatvar, puska- és puskalövés. A katonák majd minden pincében borra bukkantak. Senkise állhatott ellen a kísértésnek. A tisztek is hasonszőrűek: parasztok, akár a legénység, együtt nyakaltak velük. Egyik úgy lerészegedett, mint a másik, összekülönböztek, civakodtak. Egyetlen józan és hidegvérű ember létemre, nekem kellett a rakoncátlan sokaságot megfékezni. Véget vetettem a korhelykedés lehetőségének: bevertem a hordók fenekét. –

Kis seregem naponta növekedett s a szomszéd megyék nemessége is hozzám hajlott. A legszegényebb nemeseket küldték hozzám, tudakolják ki erőm állapotját és szándékaimat.

Némelyek figyelmeztettek, hogy veszedelemben forgok: a németek bérgyilkosokat küldtek ki ellenem. Mások jelentették, hogy a Montecuccoli vasasereg már Ungvárra érkezett. –

Nagy következménye lett volna azonban, véleményem szerint, ha egyetlen ezred érkezésének hírére hamarsággal meghátrálnék oly sereggel, mely a szóbeszéd szerint meghaladja a tízezer főt. Ilyen félenk futamodás lehangolná a népet, hadat egyaránt. De még nagyobb veszedelem lett volna bevérem ezerkétszáz vértess csapatát s végső veszélynek kitenni magamat és hazám érdekeit. A helység mindenfelől nyitva áll, a szalmatető házak fából épültek s a valóságban csak háromezer talpasom és mintegy ötszáz lovasom volt, parasztpuskával is csak egy részük lévén fegyverezve. Amint mondom, hátrányban voltunk!

Drága volt a jótanács: megóvni a katonák hevét, önerejükéről alkotott nézetüket... és sürgősen kievickélni a veszedelemből.

És jó tanácsot csak magamtól várhattam!

A síkságon minden irányba küldtem szertejáró portyákat és kémeket. Elhatároztam, hogy eltitkolom a németek érkezésének híreit. Az éjszaka folyamán a nép fegyvertelen részét a

hegyek közé küldöm, a szentmiklósi várba, mely a várostól két mértföldnyire volt. Ürügyl adom, hogy mihelyt parancsot vesznek, kerüljék meg az erdőn át a helységet s térjenek vissza hátulról: hadd higgyék ebből a várbeliek, hogy új csapatok érkeztek.

A valóságban ezzel az ürüggyel távolítottam el népem fegyvertelen, nagyobbik részét. Portyáim ugyanis mindenfelől jelentették a németek közeledését. Oly okon vonulhattam tehát vissza, hogy egyesülök seregem javarészeivel. A nép szemében így elvonulásom, a másik csapatrészhöz való csatlakozás nem látszhatott megfélemedésnek, futamodásnak.

A jobban fegyverzetek kis csapatát magamnál tartottam és nyugovóra tértem.

Másnap kora reggel a napi őrség elvonult, hogy felváltsa azokat, kik este helyezkedtek el a helység mellett ömlő Latorca folyó szigetén. Már átláboltak a folyón, hogy elfoglalják őrhelyüket s a magaslatokra kihelyezzék őrszemeiket. Ekkor egy ellenséges századba botlottak. Ez sortüzet adott és visszanyomta őket.

Akkor történt ez, míg öltözködtem. A ház, hol laktam, védtelen volt, sövény kerítette. Egyszerre csak látom, hogy maradék lovasságom, mely a ház előtti téren állandó készenlétségben volt, megeresztett kantárral indul az őrség segítségére.

Visszatartott csekély gyalogságom a ház udvarán állt. Csak annyi időm maradt, hogy egy részüket a sövény hosszában helyezzem el, másikat szembe: a tér közepén épült kis vásári bódék közé.

Mondom, csak ennyi időm volt. Lovasságom hamar visszatért, nyomon üldözte egy erős eskadron. Lovasaim túlszaladtak házam kapuján és eloszlottak.

Az ellenség oldalfelől két tűz közé került.

Lóháton a kapuban álltam. Majos volt velem s néhány körülöttem maradt lovas. A kapu nyitva volt s midőn az eskadron odaért, ezek nagyhevesen kiütöttek rájuk. Majos a kapitánynak esett és levágta. Pedig előző este ez még hetykén kérkedett, hogy kardjára tűzve fogja elhozni szívemet. Az eskadronból mintegy harmincan maradtak halva. Megzavarodva futottak a helység végén lévő temetőig s ott megállapodtak.

A kényes helyzetben nem volt veszítenivaló időm. Választanom kellett: vagy védekezés egy szalmafedelű, sövénykerítéses házban, mely a többi ház között áll, vagy visszavonulás. Ez se kevésbé veszélyes a lovasság szemeláttára minthogy visszaverésükre nem voltunk kellőkép fegyverkedve.

Többen azt hangoztatták hogy védekeznünk kell. De még ha a ház fallal is lett volna kerítve, a várból könnyen hozhatnak ágyút, hogy lebírjanak.

Így a visszavonulás mellett döntöttem. Bátorítottam enyéimet, menetoszlopba rendeztem őket. Sorakoztatással nemigen törődtem, úgy se tudták volna a sorokat megtartani. A németek lángbaborították a fölöttem lévő házakat. A szél füstbe burkolt. Ez javamra volt.

Mikor azonban a helység közepére értem, hadoszlopom vége ingadozni kezdett, már-már visszafordult. Megállítottam az elejét, buzdítottam őket s tovább vonultunk. Már az eskadron szeme elé kerültünk. Ez nem mozdult, várt, hogy mire szemből kapunk támadást, hátul rohanjon meg.

Én mintegy tizenöt lovassal az oszlop közepén haladtam, készen arra, hogy bármi támadással szembeforduljak.

Egy közkatonára lépett hozzám és azt ajánlotta, forduljunk a folyó felé. Tud ott egy gázlót, melyen a gyalogság is átlábolhat. Így elérhetjük a szemközti Oroszvég falu kerítéseit, onnan a szőlőket s az erdőborította magas hegyeket.

Nem tétováztam, ráálltam. Az ellenség bekerítette a várost. Az volt a szándéka, hogy bentéget. Még gyalogságot is várt a várból. Bizonyára zavarbajött, amikor látta, hogy átkelünk a folyón.

Néhány eskadron utánunk is nyargalt. Akkorára azonban már a kerítések közt voltunk, ahonnan hamarosan elértük a szőlőket. Tetejükön megállást parancsoltam.

Néztük, hogyan vonul le a várból a gyalogság, tábortábori ágyúkkal, a Montecuccoli ezred pedig századonként helyezkedett el a mezőségre nyíló utcák torkolatánál.

Így óvott meg Isten láthatatlan keze a veszedelemben.

Ez alkalommal elveszítettem minden személyes holmimat, legszükségesebb felszerelésemet. Két bőrtáskába voltak csomagolva, de beteg inasom elfelejtette felszíjizni a málhás lóra.

Első gondolatom volt parancsot küldeni csapataim fegyvertelen részének, mely a szomszédos szentmiklósi várban volt. De futamodók már megvitték szerencsétlen kalandom hírét. Sőt még tódították is, hogy elnyomtak és megöltek a városban.

Szegény nép megrémült, könnyekbe tört ki, orosz módra nagyhangon jajgatni kezdett. Hangjukat sokszorozták a hegyek és völgyek. Olvasóimnak tán hihetetlen ez a népi gyász és szeretetük megnyilvánulása. Üvöltözésük megcsapta fülemet, mialatt az erdőn át vonultunk s a hegyek gerincén kanyargó úton.

Siettettem haladásunkat, hogy elérjük a lengyel határt. Félttem, hogy a német, vagy a szomszédos Máramaros megyei nemesség bevágja utamat: ez három völgy egyike lehetett, a Latorca, a Nagy-, vagy a Kis-Pinnye.

Két napi menet után szerencsésen megérkeztünk Zavadkára. Saját falum, a lengyel határon fekszik.

Néhány nap múlva jöttöm híre eloszlatta a nép gyászát. A szerencsétlenek általános öröme keltek. Ismét gyülekeztek.

A németek megnyugodtak győzelmükben, a vár ágyúai alatt táboroztak, de nem siettek, hogy üldözőbe vegyenek a hegyek közt.

Ilyen kellemtelen események közt múlt el a június hava. Vége felé jól felszerelt magyar lovasok csatlakoztak hozzám. Világos nappal, a Montecuccoli ezred szemeláttára vonultak el a vár alatt. Ez a csapat jó katonákból alakult. Rakodva voltak zsákmánnyal, melyet jó időn át szedtek a tiszántúli alföld népétől s a nemesi udvarházakból. De fegyverre keltek ellenük, a megyék is üzőbe vették őket. Nem volt maradásuk az Alföldön, hozzám jöttek. Idő múltával e csapat legnagyobb része levetette tolvaj természetét, becsületet, emberséget tanult s katonai fokozatokat, rangokat érdemelt ki.

Nemsokára Bercsényi gróf is szerencsésen véghezvitte varsói utazását és megtért hozzám. A kievi palatínustól hozott két század oláhot, két század dragonyost és még kettőt Wisnioveczky hercegtől.

A jelentéktelen segítség felbátorította a népet. Remélte, hogy még több is lesz, mert a gróf pénzt is hozott. A francia követ is biztatott, hogy hamarosan ötezer aranyat küld.

Egy havi zsoldot osztottam szét a katonáknak, hogy jobban biztosítsam engedelmességüket s a zászló alatt maradásukat.

Az említett magyar lovasok hirül hozták, hogy az egész nép türelmetlenül várja, mikor megyek az Alföldre s kérnek, hogy próbálják átkelni a Tiszán bármi úton-módon.

Minthogy lovasságom a hegyek közt nem gyarapodhatott, javaslatuk megfontolandó volt. De a munkácsi meglepetés után maradt mintegy négyszáz lovassal és kétezer rosszul fegyverzett gyalogossal bajos volt a síkságra szállni, hátunkban a Montecuccoli ezreddel. A Borsova, Tisza, Szamos folyók megáradtak, a réteket, berkeket, erdőket sárrá, mocsárrá változtatták; medrükön át nem lábolhatunk. A nehézséget azonban legyőzte a katonák bátorsága s a szűkség: a lengyelből jött csapatokat se tarthattam sokáig a határon.

Július végén biztos tudomást szereztem, hogy Bereg és Ugocsa vármegyék nemessége a szatmári helyőrség száz német gyalogosával s a Montecuccoli ezred ugyanannyi lovasával állást foglalt Tiszabecse falunál. Parancsnokuk Csáky István gróf, a nevezett két megye főispánja. Szándékuk, hogy megakadályozzák a folyón átkelésemet. Csapatuk egy része a folyón innen, Beregszász városomban tanyázik.

Elhatároztam, hogy ezeket megtámadom. Titkon és nagy szorgalmatossággal masíroztunk a szomszédos hegyek, erdők rejtett útain. Ha ezt a csapatot szétzavarom, kezemre keríthetem a ladikokat, melyeken átjöttek... Kora reggel indultunk útnak s csak a következő éjszaka pihentünk néhány órát. Az eső szakadt.

Midőn a lovassággal Beregszász közelébe értem, megtudtam, hogy nem maradt ott több huszonöt német lovasnál és ugyanannyi magyar. A többiek a folyó túlsó partján húzódtak meg, hogy engem figyeljenek, mert a hír ugyancsak túlozta seregem létszámát. Hogy el ne illan-hassanak, elhatároztam, kézre kerítem a révet, melyet elsáncolva tizenöt német talpas őrzött.

Gyalogságomnak nem vehettem hasznát, mert a fáradságos úton elmaradt a céltől. De magyar lovasaim megvették a sáncot.

Eközben a németekből és magyarokból álló csapat arra tért, mit se sejtve a történekről. Elrejtettem fegyvereseimet, hogy meglepjük őket. De észrevettek. Látták, meg nem futhatnak. Meghúzódtak a folyó egyik kanyarulatában, hol a túlpartról nemcsak a német gyalogság és lovasság, meg a megyebeliek tüze fedezte őket, de segítséget is kaptak. A folyótól védve, biztonságban lövöldöztek.

A magyar lovasok, kik mint említettem Zavadvánál csatlakoztak hozzám, sikerrel attackiroztak. De félve, hogy elvesztem legjobbjaikat, elhatároztam, hogy a támadást nem folytatom, hanem bevárom a gyalogságot. Aztán jó rendben, egyszerre csaptak rájuk és elsöpörték őket. Egy részük a Tiszába szorult, vízbe, sárba veszett; más futásban keresett menedéket és fogságba került, vagy elesett.

Jelentéktelen alkalom volt, de az első és magyar lovasságunk értékét itt még a németek is megcsodálták.

E művelet alatt egy német trombitás, ki a tiszamenti síkon esett fogságunkba, megszökött. Ez nagy kellemetlenséget okozott. Félő volt, hogy leleplezi, milyen kisszámú segélycsapatot hozott Bercsényi gróf; pedig a hír ezt ugyancsak felnagyította. Az ellenség, élve ezzel, összehedheti helyőrségeit s a Munkácsnál lévő Montecuccoli ezredet, hogy berekessen a folyók közé, ahol voltam... Ezért estére visszavonultam a szomszédos Vári helységbe. –

Beregszász felé küldött felderítőink azonban jelentették, hogy oda csak egy lovasszázad érkezett, megtudakolni, mi történt a Tiszánál. Értesülvén azonban, hogy mi már ott vagyunk, visszavonult. Ebből az irányból tehát nem kellett veszedelemtől tartanunk. Nyugalomban töltöttük az éjszakát. Hajnalhasadáskor megtudtuk, hogy a megyei hadak elpusztították ladikjaikat és szintén elvonultak Szatmár felé.

Okát nem értettük. A megyei nemesség hazaszéledt. Később tudtuk meg, hogy az elszökött trombitás okozta a réműletet. Azt hírlelte, hogy negyvenezer lengyel és svéd ágyúkkal

masirozik egyenest Máramarosnak és Szatmárnál akar megütközni. A nép vágyait fejezte ki ez a kósza rémhír. De a trombitás elhitte.

Ily kedvező körülmények közt mind egyetértettünk abban, hogy átmegyünk a Tiszán. Esze Tamást küldtem előre: ezredét a tiszamenti falvakból gyűjtötte. Mi pedig követtük Namény felé. Az utakat víz, latyak és dágvány borította, a gyalogság combig vizes volt és naphosszat gázolnia kellett a sarat.

De hol van oly nehézség, mit meg ne könnyítene a bátorság és a jóakarát? Ez a fegyvertelen, félmeztelen nép követte a zászlót, elhagyta házát, gyermekét s mindenfelől összeverődve sorakozott katonámmá.

Malmok és rejtett naszádok segítségével másfél nap alatt keltünk át a Tiszán. Aztán oly nagy számban özönlöttek hozzánk a gyalogosok és lovasok, hogy rövid napok alatt nyolcezer főnyi hadtesttel rendelkezünk.

A gyors, élénk parasztfelkelés megdöbbenetete a nemeseket. A bántalmak elől házakba, várakba húzódtak. Ezek meg uraik ellen való mélységes gyűlöletből elhajtották nyájaikat, barmaikat azzal az ürüggyel, hogy azok szemmel láthatóan a németekkel rokonszenveznek, azért bújtak el. Így a megyei nemesség nem tudta, melyik részre álljon. A néptől s a németektől egyaránt félt. A főurak váraiba húzódtak; csak kevesen mentek németek által őrzött helyekre.

A nép pedig tódult csapatostul. Maga választotta vezetőit. Némelyek egy kanászt követtek, mások csordást, borbélyt, szabót; aszerint, hogy kit tartottak vitéz embernek. Ime, így özönlöttek seregestül. Veszedelmes volt, de lehetetlen is kicserélni az ilyen tiszteket, nem is akadt volna jobb a helyükbe.

Hallottam, a nemesség erősen felfigyelt a tiszabecsi eseményekre. A Bereg- és Ugocsa-megyeiek megoszlottak: a szegények kezdtek táboromba gyűlni. A főbbek közül csak az Ilosvay család jött, mert kiváltképpen vonzódott hozzám és családomhoz. –

Mindenképpen sürgettem a Hajdúvárosokat, hogy fogjanak fegyvert. De rá nem álltak, míg csak meg nem veszem Kállót; pedig a lakosságon kívül ott csak negyven németből állt a helyőrség. Meg kellett hát kísérelnem ezt a vállalatot.

Inkább megszálltam, mint ostrom alá vettem a négy bástyájú erősséget. E művelet hosszadalmassága miatt a többi megyében elmúlhatott volna a kedvező alkalom. Ezért Ilosvay Bálintot két-három beregi csapattal Máramarosba küldtem.

Homokbuckák védelme alatt táboroztam Kállónál. Kiismervén az erődítést, rohamot határoztam. A diószegi csapatok olyan dühhel rohanták meg a kaput, hogy fejszecsapásokkal akarták bezúzni. Eredménytelen kísérlet volt. Szükséges ostromszerszámaim nem voltak. Segítségre se volt kilátásom. Végre a mordályégetéshez folyamodtam. A bástya mellé szorosan épült házakra, istállókra csóvát akartam vettetni. Jutalmat ígértem a lengyeleknek, oláhoknak és akadt is vállalkozó. Valóban felgyújtottak egy házat. Eloltották ugyan, de a tüzeset alkalmat adott a lakosságnak, hogy megadásra kényszerítse a parancsnokló hadnagyot.

Ez a tiszt helyőrsége negyven emberével hozzám pártolt. A várban négy kis ágyút találtam és pár mázsa puskaport. Ebből alakult ki tüzérségem.

Míg Kállónál így jártam, az Ilosvay fivérek révén, Máramarosban is szerencsésen alakult az ügy. A huszti vár német katonái évek óta nem kaptak zsoldot. Parancsnokukat gyűlölték. Ilosvay Imre ennek tudatában ott vonta meg magát. Megígérte a katonáknak, hogy leüthetik a tiszteket. Meg is ölték, a várat megadták és szolgálatomba álltak.

Mihelyt a megye megszabadult a vártól, mely féken tartotta, az egész nemesség letette nekem a hűségesküt és követei útján rendelkezéseimet kérte.

A gyors eredmény híre bejárta az egész országot...¹⁴

¹⁴ Az emlékezősekből (Mémoires). II. Rákóczi Ferenc emlékrájai a magyar háborúról. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. Budapest. 10-30. l. – Az 1703. év végéig az ország Dunán-inneni része, 1704-től egész Magyar- és Erdélyország Rákóczi kezén volt, egyes városok s a Délvidék kivételével. A császárnak megnyert csatái lényegében nem változtattak ezen a helyzeten. Az 1705-i szécseni országgyűlés vezérlő fejedelemmé választja Rákóczit, az 1707-i ónódi országgyűlés pedig detronizálja a Habsburgokat. De ugyanebben az évben nagyjából elvesz Erdély s a következők folyamán Magyarország is lépésről lépésre a császáriak kezére kerül. 1709-ben, a trencsényi csata után a Fejedelelem hatalma a Tisza és a Beszkidek közti területre szorul, ahonnan a mozgalom kiindult. A szabadságharc folyamán Anglia és Hollandia közvetítésével folyt béketárgyalások eredménytelenek maradtak. Végül Károlyi Sándor 1711-i békekötése, a majtényi fegyverletéssel, valóságos kapituláció volt, de Bécs nem merte többé kiaknázni győzelmét.

Az ország állapota

(1704.)

...A magyar nemzet szolgaságot nem tűró vitézségét, nemes lelkét bizonyítja még az is, amiért gyalázzák, rágalmazzák. Hányszor talált ausztriai királyaiban oly pásztorokat, kik önnön juhaik gyapjából idegeneket öltöztettek, zsírjukon idegeneket hizlaltak! A törvényszegést mindig ezek a királyok kezdték, ők ingerelték jogos védelemre a magyart. –

A méltányos olvasó megállapíthatja, hogy az utóbbi királyok alatt a nemzet nagyságról és bátorságról tett tanúságot. Kár emlegetnem, hogy leverni nem lehetett, de a legnagyobb csapások és a szolgaság járma még csak meg sem hajlíthatták.

A rossz nyelvek felemlégetik a magyarok hitszegéseit. De nem beszélnek arról, hogy elnyomatásukban hej, be hányszor!... csikartak ki tőlük olyan megállapodásokat, melyek sérelmesek, bántók, törvényeik és szabadságuk ellen valók voltak. Utódaikra való tekintettel, bűn lett volna ezeket állaniok, de a jóérzést is felháborította volna. S ha e magatartásuk Istenkáromló volt, átok azokra, kik ezt okozták, felidézték.

Az osztrák ecset durva vonásokkal festi a magyart, színei feketék. Története emlékeit ugyan csak éles vésővel róják fel. Szidják, hogy durvaerkölcsű, parlagi, barbár; hogy műveletlen a tudományok, a szépművészetek terén; hogy korhely, lusta, fősvény. Ó, jaj! Amit e műben elmondok, a nyolc éves háború története nem fogja megcáfolni az osztrákokat! De mind az, amit most leírok az osztrák ház atyai uralmának nyilvánvaló eredménye, keserű gyümölcse. Uralma alatt a nemzet valósággal rosszul nevelt gyermek tulajdonságait öltötte fel. Ki vádolható érte? Atyja! Ugyan, melyik ausztriai király alapított kollégiumot az ifjúság erkölcsének pallérozására? Ki szervezett akadémiákat a nemzet számára a tudomány és a szépművészetek ápolására? Ki alkalmazta őket az udvarnál, a hadnál, hogy ne csak korhelykedjenek? Ki terjesztette a nép közt az ipar, a kereskedés ismeretét, hogy elvonja a henyéléstől? És végül, e királyok közül ki nem zsarolta a magyarokat, ki nem kergette őket fősvénységbe, hogy kénytelenségből zsugorgassanak a maguk szükségletének biztosítására? Visszautasítom a rágalmakat, felderítem az igazságot. De nem embereknek tulajdonítom a nemzet szerencsétlenségét, hanem mennyei Atyánk kezének rajtunk való vesszejét látom bennük, ki vaspálcával is méltán sújt minket. Méltatlanságomban Isten valószínűleg eszközül használt fel engem, hogy a magyarok szívében felgyújtsam a szabadság szeretetét, mely a rosszhoz alkalmazkodásukban már-már fagyni kezdett. –

(Az író itt elmondja a Habsburgok királlyá lételétől a maga idejéig az ország romlásának és a külföldi önkényuralom rontásának történetét, a lakosság hangulatát.)

Tudvalévő mindeneknek, hogy a magyar nemzetet a törvény négy rendre osztja.

A népet ugyanis Ulászló király idejében, miután a keresztes háborút hirdető bullát felhasználva, fellázadt a nemesség ellen, leverték, leigázták s oly kemény szolgaságra vetették és a nemesség oly teljes hatalmat nyert jobbágyai felett, hogy a törvény szerint a parasztnak semmije sincs, legföljebb a lelke. A nép egy része, a tótok és ruszinok, elég türelmesen viselik a jármot. De a magyar jobbágyok annyira gyűlölik uraikat és az egész nemesi rendet, hogy szinte egyéb vágyuk sincs, mint bosszút állni elvesztett szabadságukért. A magyar nép közt az úgynevezett szabadosok állapota jobb a paraszténál, de távolról sem egyező a nemesével. Ilyenek a Hajdúvárosok lakói, kik régebben határőrök voltak, a török ellen. –

Az ország rendei közt első a papság. Sajnos, az osztrák kormányzat óta Szent István és a többi királyok jámbor szándékait nem követik. A káptalanok teljesen felhagytak az ifjúság okta-

tásával, különösen, mióta ezt a jezsuiták vették gondjaikba. A bécsi tanácsosok ügyesen élnek ezzel: a magyar jezsuitáknak feletteseik az osztrákok. Elsősorban gyűlöletet neveltek az ifjúságba Kálvin és Luther felekezete ellen. Tanítványaik elfogultak, lelkületük gyűlölködő; belőlük nevelik az egyházi rendet s akik kitűnnek tanulmányaikban, benntartják jezsuitának. A magyarok ösztönös tisztelettel viseltetnek papjaik iránt. Így könnyű nekik e gyűlölséget a világi katolikusokra is átszarmaztatni. A klérus javarésze azt hiszi, hogy a régi hit megmaradása az osztrák ház uralmától függ. Így Ausztria ellen fegyvert fogni a katolikus hit megrontásának látszik s ipso facto exkommunikációt von maga után. Ezért a hadakozás kezdetén a magam lelkészei és plébánosai is annyira kerültek, hogy sokáig papjaim se voltak; eretnek tévelygőnek, átok alatt lévőnek tekintettek, míg csak kézre nem kerítve Olaszi városát, táboromba nem hoztuk a váradi káptalan prépostját néhány pappal. –

Mint hogy a nép és nemesség legnagyobb része nem katolikus felekezetekhez tartozik, a papoknak nincsenek híveik. E címen aztán egyáltalán nem prédikálnak s nem oktatják az ifjúságot. A tizedet és többi járandóságukat azonban híveiktől szigorúan bekövetelik. A pénzt bugris rokonaiknak gyűjtik, a templomok pedig félig rombadőltek, ékességük odalett, még csak tisztán se tartják. –

Az egész sereg, tán tizedrésze kivételével, kálvinista volt s papjaink¹⁵ iránt tanusított minden tiszteletlensége még a pártomon lévő országnagyok szemében is az egyház rombolásának és üldözésének látszott. Ha ily esetekben nem jártam el erőszakkal és indulatosan, hanem kölcsönös szeretetet és türelmet hangoztattam: mert lelki vonatkozások irányításában nem tartottam helyénvalónak erőszak alkalmazását, megvádoltak, hogy a katolikusok elleneit pártolom, hogy hitem színlelt és hamis.

A második rend a főuraké. Állapotuk nagyjában egyező. Dunántúliakra, a Vág-vidéki tizenegy megyéből és a felsőmagyarországi tizenhárom megyéből valókra oszlanak. Az első és a második csoportbeliek sokan Ausztriából, Stiriából nősültek. Másoknak örökös jószágja a stíriai, osztrák, vagy morva határon feküdt, maguk Bécsben nevelkedtek. Ez okon szívük Ausztriához húzott, kockáztatni se akarták jószágukat, szerencsésüket. Vagy még inkább: fitymálták Bercsényi gróf családját és személyét s nemigen akartak mellém állni, félvén, hogy nálánál méltóságban alábbvalók lesznek. Mert annyi bizonyos, rossz érzülettel egy se volt az ügy iránt, melyet fölkaroltam és védelmeztem. Még a nádor is, Esterházy Pál, az összes főurak elseje, szót emelt mellette. Náadori méltóságából folyó kötelességét azonban nem teljesítette. Mert ha a magyar háború kezdetén, a mellette lévő főurakkal együtt, felhasználta volna tekintélyét s tisztéből folyólag közvetítőül lép fel a császárnál, emberi számítás szerint a magyar háború szerencsésen végződött volna.¹⁶

Minden emberi vonzalmat félretéve, az örök Igazság színe előtt írom ezeket az emlékeztéseket. Be kell vallanom, hogy a magyar főurak lelki egyetértésének nagy akadályja volt Bercsényi gróf személye még sokkal inkább szelleme, szeszélyei, szokásai. Őt mindnyájan ismerték, engem csak kevesen. Ifjúságom miatt képtelennek tartottak katonai és politikai vezérletre. Mindezt a grófnak tulajdonították. Sokan még vele egyenlőrangúak se kíváncsoztak lenni, nem hogy neki engedelmeskedjenek.¹⁷ Bercsényi gróf szelleme nem ismert magával

¹⁵ A kálvinista Rákóczi család az eredetileg katolikus II. Rákóczi Györgyné Báthory Zsófia és fia – a Fejedelem apja – I. Ferenc visszatérésével katolizált. A Fejedelem maga is jezsuita növendék volt.

¹⁶ Az 1485. évi ú. n. nádori törvény 6. szakasza szerint, a király és a nemzet közötti viszályban a nádor közbenjáró.

¹⁷ A Fejedelelemnél tizenegy évvel idősebb Bercsényi Miklós csak nemrégén kapta a grófi címet. Tanulmányait a nagyszombati egyetemen végezte s vitézségéért már 21 éves korában császári ezredes volt.

egyenlőrangút s alantasai számára kemény és elviselhetetlen volt. Ha kedélyes: túrhetetlenül csípős és gúnyolódó. Ha komoly: könnyed. Mikor haragos: goromba, megvető. Saját véleménye mellett megátalkodott, másokét többnyire semmibevette. Beszéde ékes, tetteiben ingadozó, kétségben tétovázó. Szerteágazó gondolkodása folytán tanácsa bizonytalan, határozatlan. A balsikerért mindig másokat okolt... Vonzódott hozzám, szüksége is volt rám. Így kölcsönös szeretetünkél, barátságunknál fogva pártoltam őt s gyakran mentegtettem fékezhetetlenségéért. Rosszakarát nem volt benne, természetét meg nem változtathattam, joggal se büntethettem. Ezért titkon gyakran vádoltak, hogy gyöngé vagyok iránta. A közvélemény fősvénynek, kapzsinak, vagyongyűjtőnek tartotta; alaptalan vád volt. Túlságos takarékoságának tulajdonították, hogy nem kereste mások barátságát; ő azt gondolta beéri énvelem. Széles Magyarországon nem is volt kivülem barátja. Nem hallgathatom el, hogy sokszor zúgolódott ellenem, mert méltányosságból nem teljesíthettem minden kívánságát. Egyébként, mondom, igen jó ésszel volt megáldva, könnyen áttekintette az ügyeket, de ritkán tudta felismerni az emberek tehetségét, képességét. –

Őszintén szerettem ezt a barátomat, minden titkomba beavattam, hű társam volt balsorsban és száműzetésben, de természetét nehezen mérsékelhettem. A pártomon lévő többi főúrral ugyancsak nehéz volt egyetértésben tartanom. Mind másképpen gondolkodtak ugyan, de iránta mutatott becsülésemre tekintettel látszólag önként megadták a méltóságának kijáró tiszteletet. Őszinték azonban nem voltak hozzá. Ámbár egymás irányában sem. Becsmérelte, szidta, sőt gyakran rágalmazta előttem egy a másikat – miután maguk közt fesztelenül kritizálták személyemet és cselekedeteimet. Amit Bercsényiről elmondtam, megadhatnám a többi főúrnak is – a gyors felfogás, az érett ítélőképesség, irántam való komoly vonzalom, barátság és hűség kivételével! Kik katonai tisztet viseltek, egy se volt köztük, ki parancsaim elmulasztása miatt, szigorú, de méltó büntetést ne érdemelt volna s bizonyára nem egyszer meg is járják, ha ki nem menti őket, hogy nem tudták, mit kellett cselekedniük vagy egyéb járatlanságuk. Mert alkalmas embereink nem voltak s ha másokat állítok helyükbe, azok estek volna ugyanazokba a hibákba.

Végezetre, ami a főurak vagyoni helyzetét illeti: mióta a népet az osztrák szipolyozta, szegényítette, az ő jövedelmük is megcsappant, ősi jószágaik leromlottak. –

A harmadik rend, vagyis a nemesség, továbbá az egész had mindenkoron tisztelt, szeretett engem és engedelmeskedett. Csak azért zúgolódott, hogy az első vádra, melyet gyakran hirtelenében s elégséges bizonyíték nélkül emeltek, nem torlom meg szigorúan a főurak és tábornokok szabadosságait.

A nemesi rend mindenkor kitartó vonzalmat és hűséget tanusított irántam. A haza igaz fia nem nézheti szánakozás nélkül az állam e tekintélyes rendjét: az ausztriai uralom óta nevelése teljesen elhanyagolódott. Rendjük a nép közé hanyatlott szegény emberekkel van zagyválva. Hajdan a főurak pompájának, nagyszámú házuknépének voltak nagy árnyoldalai: a főurak hanyatlása azonban a nemesség nevelődésének elhanyagolódását vonta maga után. A nemes legfeljebb latin nyelvet tanul a jezsuitáktól, nemi humaniorát végezve, megnősül, gazdálkodik, vagy jogászkodik. Az efféle ügyvédek, ítélőmesterek, fiskálisok és egyéb táblabírák fiatal nemesekkel vannak környezve; ezekkel látják el a polgári közigazgatást; a törvénytudományt kitanulva, teljesen elszürkülnek s egészen kivetkőznek... be sokan!.. a származásuk követelte nemes érzésekből. E testület túlnyomó része Luther és Kálvin felekezetéhez tartozik, nem a jezsuiták iskoláit járja – Ezek növendékeit az ítélőmesterek nem fogadják maguk mellé s így a jezsuiták neveltjeinek műveltsége idővel még jobban elhanyagolódik, erkölcsük még inkább eldurvulnak.

A birtokára, családjá körébe visszahúzódó nemesség kényelmes henyelésben korhelykedésnek adja magát s inkább gyermekei szaporításával foglalkozik, mint nevelésükkel. Sokan ne-

meshez méltatlan boltba, vagy iparra adják őket. Boldogok, ha tehetségesebb fiukból prókátort, fiskálist nevelhetnek. A nagyszámú jogász pörösködésre bújtogatja a főrendeket, ami csak az ügyvédek és bírák erszényét dagasztja. A hazai törvény az örökségben egyenlő osztályt juttat mindkét nembeli leszármazónak. Ez ok és anyag a pereskedésre. Még a házasság is kútfő, melyből bőven buzognak a nagy családi viszályok.¹⁸ Az ügyvédek és bírák szítják, ingerlik e viszályokat, aztán tanáccsal, ravaszkodással barátságos megállapodásra, egyezkedésre bírják a feleket, hogy mindkét oldalról nyerjenek. De ha idővel ezek a jogászok úgy érzik, hogy egyik, vagy másik fél részéről rövidséget szenvedtek, felélesztik a pert, melyet burkolt értelmű, többféle képpen magyarázható szerződéssel szüntettek meg. Ilyenféle izgásgal az ítélmesterek nagy vagyont gyűjtenek, készpénzen veszik a nagyurak kastélyait, uradalmait, nagy tisztességben részesülnek, főméltóságokra jutnak és bárókká lesznek.

E rövid szóval elmondottakat fontolóra véve, senki se ütközhet meg azon, ha a magyarok erkölcsi kevéssé pallérozottak s nem becsmérelheti őket, látván, hogy a nemesség mily járatlan a tudomány s a katonai ismeretek terén. Vérükben volt érzelmeik megdermedtek; nem keresik a hadi dicsőséget, melyre természetes hajlandósága vitte a magyart, de rossz nevelésük, sajnos, a becsületről s az erényről csalóka ködképeket tár eléjük és ez félrevezeti őket. –

Így a szabadságért vívott utóbbi háborúban a magyarokat csak keménységük, vitézségük, jóakaratauk és tanulékonyságuk, csapások ellenére is, bajokban tanúsított rendíthetetlen lelki nagyságuk tette képessé a harc folytatására, hiszen gyakorlatuk... mit mondom?... fogalmuk nem volt a hadakozásról. Állták a sarat egy ország, katonailag jól képzett, begyakorlott, harc-edzett, minden hadi szükséglettel felszerelt és ellátott seregével szemben. És bár a magyarok száma meghaladták az ellenséget, fegyver, ló és tisztek dolgában mindig alatta maradtak.

El nem mondhatom, hogy a nemesség és a had milyen szeretettel, kitartással és odaadással viseltetett irányomban. Ha akadtak volna mesterei a hadi tudományban, tanult, engedelmesskedett, hadakozott volna szívesen.

Az ország negyedik rendje az úgynevezett szabad királyi városok: az ausztria uralomnak szintén szomorú emlékjelei! Szegények, csekély lélekszámúak, iparban tudatlanok, gyáraik nincsenek. Mutatja mindez, hogy az ország árvaságra jutott s a gyámok bezsebelték a gyámolt javait. Hívek voltak hozzám és szerettek a polgárok is, de szegénységükből csak gyöngye segítségével teltett. Maguk is csak breslauer és danzigi kereskedők bizományosai voltak, ezeket szolgálták, hogy eltengődhessenek.

Az isteni Gondviselés küldött pusztává lett hazámba, hogy legyen fegyverre hívó hang a szabadságért. Meghallatta kiáltásomat az egész lakossággal. A nemes szívek felindultak a szabadság nevére, sorakoztak és fegyvert kértek visszavívására. De a hang nem adhatott a katonáknak se zsoldot, se ruhát, se fegyvert, se lovat. A néptől kellett volna tehát kérnünk, hogy aztán adhassunk neki. Ugyanekkor ugyanez a nép katonáskodott. Hogyan szolgáljon tehát adóval, eleséggel, művelje tovább is földjét, ha egyidejűen a hadi fáradozatokat is viselje?... Mondani merem, hogy ez az ország természeti kincseivel, termékenységeivel felülhaladja Európa összes államait; de Lengyelországba eladott borainak ára, német földre szállított barmainak értéke mind rámege az osztrákok szedte adóra, melyből viszont nem lát soha semmit. A török hadakozás alatt Bécsbe vitt pénzen a császári had számára osztrák árukat vásároltak... Nagy a pénzhány; ez már a háború kezdetén arra kényszerített, hogy bevezessem a réz váltópénzt, ne kelljen megadóztatnom a népet, mely jó lélekkel szolgált saját lovain, fegyverével, eleségszállítással. A királyi vámok csak keveset hoztak; a háború csökkentette hasznukat; meg is kellett szüntetnünk sok vámot, melyet a németek törvény-

¹⁸ A Fejedelem keserű ifjúkori emlékei: férjes nénye sorozatosan indított ellene ilyen pereket, – noha szerető testvérek maradtak.

ellenesen az országon belül rendeztek be, a belföldi lakosság terhére. A dús erek lelésének reményében a művelt arany- és ezüstbányák alig hozták be a rájuk fordított költséget. Nagyobb segítséget csak a rézbányáktól várhattunk. Ha azonban a rézpénzt valóságos értéke szerint veretjük, nem lett volna annyi, amennyi kellett; a pénzdarabok is használhatatlanul nagyméretűek lettek volna. Kikértem az összes vármegyék és szabad királyi városok beleegyezését s felhatalmazásukkal réz váltópénzt verettem; rajta a közszabadság jelvénye volt, nem saját címerem.

Amint a továbbiakban is látni fogja az olvasó, kiváltképpen senkit se dícsérek, sokakat megrovok. Oka ennek, amint mondtam, hogy nálunk nem voltak mesterek, csak tanítványok; magamat is ezek közé számítom. Huszonhat éves voltam akkor, katonai gyakorlatom semmi, politikai és történelmi kérdésekben képzettségem felületes volt. Láttam a hibákat és vétkeket, de javítani nem tudtam. Bevallom: vak voltam és világtalanokat vezettem. Aki tehát Magyarország állapotáról véleményt alkot, tulajdonítsa a háború szerencsés kezdetét az ellenség túlóvatos magavigyázásának; tulajdonítsa, mondom, a folytatását a helyőrségek és várak rossz felszerelésének s még rosszabb védelmének; s végezetre tulajdonítsa balvégzetét a nemzet tudatlanságának, járatlanságának, a pénz és fegyver: a hadakozás főkellékei hiányának, a pestisnek s a francia korona gyöngé támogatásának. De tulajdonítsa mindezt a mindenkoron jószágos, bölcs és kegyelmes isteni Gondviselésnek!...¹⁹

¹⁹ Emlékezések 45-47, 51-60. l.

Egy és más a hadakról

(1704)

...Bizony, különösen eleintén, lehetetlen volt megakadályoznunk, hogy a csapatok minden fegyvertény után szétbomoljanak. Ha sikeres volt, hazavitték a zsákmányt; ha balul végződött, ugyancsak hazamentek családjuk megnyugtatóására. –

Károlyi Sándor nem szeretett együttműködni Forgách Simonnal; nem bízott benne. Hadi-tanácsának legbefolyásosabb tisztjei guerilla-harcosok voltak, a rendezett csatákat ellenezték. – E tábornok mindig a Thököly alatt szolgáló tiszt tanácsára hallgatott. Ezek elképzelése szerint, az ellenségtől minél távolabb kell tanyázni, őrszemeket nem kell állítani, jól kell inni, aludni s ha ember, ló nagyot pihent, három-négynapos száguldozással rajta kell ütni az ellenségen. Ha megfut: üldözni, ha ellenáll: visszavonulni! Az egész nemzetnek ilyen fogalmi voltak a háborúról. –

A gyalog szolgálatot a nemesség mindenkor megvetette, szégyennek tartotta, mert ilyenféle vállalkozásokra ez a fegyvernem, nézete szerint, alkalmatlan. Azt tartotta a szóbeszéd: Ember lovon jár, gyalog csak a kutya. Nem tudták a gyalogságot másképp alkalmazni, csak várak, palánkok kapuja őrzésére. – Ez a mesterség pedig sose tetszett a nemesembereknek; becsmérelték a gyalogságot, mert nem voltak hadi ismereteik. –

Az ország általában nem népes; ezért is rászorultunk a nép jóindulatára. A fegyelem megszilárdítása érdekében szükségképpen le kellett volna tennem az első tiszteket: parasztok voltak, faragatlanok, gorombák, részegesek. A nemesség nem akart velük szolgálni. Úgyis rá kellett beszélnem őket, hogy álljanak be gyalogosnak. Kik már katonáskodtak, a mondott okból húzódoztak a talpas mesterségétől. Az ifjakban, kik iskolában, jogászkodásban nevelkedtek, lett volna jóakarát és hajlandóság a tanulásra, de tiszt kinevezésük még nem volt elegendő ahhoz, hogy tudják is dolgukat. Tanulónak és tanítónak lenni bajos volt egyidőben. Minthogy a parasztezredesek dolgában mindjárt újítást nem kezdhettem, a második évi hadjárat alkalmával brigadérosokat kezdtem kinevezni, hogy a nemeseknek magasabb rangot adjak saját jobbágyaiknál, alattvalóiknál. De ez a rendelkezés, melynek célja a csapatok fegyelmzése volt, csak napról napra megújuló vizsályokat, huzakodásokat eredményezett, mert ezek a brigadérosok nem értettek a vezérlethez.²⁰ Ilyen huzakodások közt a rend is rendtelenséggé változott. De ez nem volt minden: mert még ha megfelelő brigadérosaink lettek volna is, amit a hadsereg gerincének nevezünk: az altiszti kar teljesen hiányzott. Akit káplárnak, őrmesternek nevezünk, a közlegény pajtása volt s nem vergődhetett előtte tekintélyre. Egy faluból valók voltak, együtt csavarogtak haza földjük, szőlőjük művelésére, aratásra. Szerencsétlen fegyvertények elkerülhetetlen forrása volt ez s az ellenség legértelmetlenebb vállalkozásai is így sikerültek. Idővel elértem, hogy szervezett ezredeim voltak, sőt naponként fontos kimutatást kaptam a tényleges szolgálatot teljesítő katonák számáról. Ezt azonban még azoknak is, kikkel a terveket megbeszéltem, vagy végrehajtottam, bajos volt akár előadnom, akár eltitkolnom. Mert a nemzet, mint mind, aki járatlan a haditudományban, kész volt bárminek hévvel nekivágni, de ugyanúgy meg is hátrált, ha reménye nem egyezett a való képével, vagy az eredmény nem felelt meg reménységének. Ha látta, hogy vonuló, vagy táborozó serege mekkora földterületet borít be, bizakodott fölényében s alig várta az ütközetet. De a katonák széteszlottak és megvetették vezéreiket, ha nem vittük őket az ellenségre, vagy akár

²⁰ A Fejedelem itt nem említi, hogy több tábornoka gyakorlott katona volt s előbb a császári seregben viselt magas rangot.

cselből hátráltunk. Így hát különböző gondolatokat ébresztett az emberben, ha látta az említett kimutatások számadatait.²¹

Kardján kívül a jobban fegyverzett gyalognak is csak kerek puskája, vagy muskétája volt. S ezek száma mindig alatta maradt az ellenségnek. Lándzsákkal is lehetett volna fegyverezni őket, de ezekbe a népi katonákba mi módon önthettünk volna bizalmat e fegyver iránt s hogyan taníthattuk volna meg kezelésére?... A jobban fegyverzett lovas karabélyá két lábnyi hosszú, csövének nyílása, mint egy ágyú, kardja elég hitvány veretű, parasztlova rosszul kantározva, nyerge rosszul szíjjazva. Az ezredek javarészeinek felszerelése azonban még ennyire se ment. Mégis nagy hadsereggel kellett tüntetnünk, hogy az ellenségben kellő benyomást keltsünk. Minthogy azonban mégis rosszul jártunk, az ő bátorságuk nőtt, míg a nemzeté aláhanyatlott...²²

²¹ A szervezett ezredek létszáma 75.000 főre rúgott. Az ellenség 6-30.000 emberrel hadakozott; a fegyverzet, fegyelem és kiképzés mégis előnyére volt.

²² Emlékezések 71-75. l. – Borus emlékezéseiben a Fejedelem csak veszített csatákról ír; a dunántúli hadműveleteket, melyekben személyes része nem volt s így emlékezetében elmosódtak, alig említi.

A nagy kísértés

(1706.)

...Tavaszi kezdetén eljöttem (az ostromlott) Eger alól, hogy fogadjam Nyitrán Stepney lordot, Anglia meghatalmazott miniszterét. Megállapodtunk a fegyverszünet feltételeiben. – Teljesen megnyertem becsülését. Elmondotta nekem, hogy József császár még most is a régi jóindulattal van hozzám, hajlandó megengedni a hercegnőnek: feleségemnek, hogy meglátogasson. A maga részéről öröme támogatná kívánságomat, ha levélben megírnám, hogy ezt szívesen veszem.

Válaszoltam, nem egyeztethető össze a helyzettel, hogy én írjak a császárnak ily értelemben, vagy bármi kérelmet intézzek hozzá. De írok a hercegnőnek s tudatom, hogy szívesen látom a fegyvernyugvás alatt, ha a császártól engedelmet kap, hogy hozzám jöjjön. Én szavamat adom, hogy a fegyverszünet elteltével, ha ő császári felsége kívánja, visszabocsájtom. A kérés vajmi könnyen teljesült. A bécsi udvar már régen hozzám akarta küldeni s csak azért terjesztették elém ezt az ajánlatot, hogy legyen rá ürügy. El nem utasíthattam. Míhelyt a hercegnő kézhez vette leveletemet, már az engedélyt is megkapta... Pompásan fogadtam Nyitrán. De kényelmesebb szállás céljából hamarosan Kistapolcsányba vittem, onnan Újvárra.

A császár kegyeltje, a cseh kancellár, Wratislaw gróf, ki a béketárgyalásra küldött második biztos volt, azzal az ürüggyel állított be ide, hogy a hercegnőt látogatja. Úgy tettem, mintha jöttéről nem vennék tudomást. Ceremónia nélkül érkezett s midőn a hercegnő szobájában volt, csak otthonosan léptem elébe.

Régebről ismertem. Nagyon őszintén szólt velem. A Birodalomban független hercegséget ajánlott fel nekem, széssel és szavazattal a birodalmi gyűlésen és sok más egyebet, ami családomnak sokkal előnyösebb lett volna, mint az erdélyi választott fejedelem helyzete. Határozottan kijelentette, hogy a császár sose fogja túrni Erdélyben megmaradásomat.

Válaszoltam: elismerem, hogy amit a császár részéről ajánl nekem, teljesen megfelel házam érdekeinek. Én azonban sosem kerestem ennek előnyét. A háborút kizárólag hazám szabadságáért kezdtem, születésem ide köt. E kötelék még szorosabbá lett, mióta az egész nemzet hálája és bizodalma rámhagyta a kormányzás gyepölőjét. Ő császári felségétől az erdélyi fejedelemséget se kívánom, csak tartsa be annak a szerződésnek cikkelyeit, melyet Lipót császár elődömmel, Apaffy Mihállyal kötött.²³ Ha személyem ebben akadály, készséggel visszaadom választási okleveletem a fejedelemség rendjeinek. Válasszanak mindkét fél számára tetszőbb fejedelmet... akár legkisebb szolgálmat. Kértem, mondja el mindezt őfelségének: szívem őszinte indulatával szóltam s ahogyan szerencsés vagyok őt ismernem s ha őfelsége oly hajlandósággal van hozzám, mint mondja: nem hiszem, hogy rossznéven veszi nyíltságomat.

Észrevettem, hogy válaszom meglepte Wratislawot. Valóban megtudtam, hogy visszatérése után oly kedvezően szólt rólam, hogy gyanuba vették. De ekkor ezekkel az ünnepélyes szavakkal felelt nekem; megjegyeztem, mert okom lett rá, hogy el ne feledjem:

„Nos, jól van, herceg”, mondotta, „kegyelmességed bízik Franciaország ígéretében; pedig ez az ország szegényházi menhelye azoknak a fejedelmeknek, kiket szava és kötelezettségei megszegésével tönkretett. Kegyelmességed is ezek sorsára jut s ott fog meghalni!”

²³ Az 1687-i balázsfalvi szerződés a császár – a magyar király – fennhatósága alá helyezte Erdélyt, de meghagyta külön fejedelemségnek. A valóságban a császári katonaság vette át a hatalmat s a fejedelmeknek csak címe maradt. Utódát, II. Apaffy Mihályt 1701-ben erről is lemondatták.

Feleltem: számomra nem Franciaország magatartása irányadó, hanem, amint mondtam, kötelességem.

Így váltunk el. A hercegnő csakhamar Csehországba utazott, a karlsbadi fürdőre. Nézete szerint, erre egészségének oly annyira szüksége volt, hogy hasztalan figyelmeztettem és jósoltam meg neki, mi vár reá. Erőszakkal vissza nem tarthattam. Egy század lovas kísérte Morvaországig, mert a nép láthatóan nagyon felingerült ellene.²⁴

²⁴ Emlékezések, 137-140, 155. l.

Ünnepnap – és ami mögötte volt

(1707.)

...Március havában indultam meg erdélyi utamra. – Az erdélyi rendek Marosvásárhelyre voltak összehíva, az ország közepén. Folytattam utamat s tíz nappal az országgyűlés megnyitása előtt érkeztem meg. A városhoz közeli helységben időztem, míg megállapodtunk a hitlevél pontjaiban, melyekre beiktatásomkor esküt teszek.²⁵ – Végre megegyeztünk, hogy őseim hitlevelét terjesztik elém s néhány nap alatt minden rendbejött, kivéve, hogy a rendeket rá nem bírhattam katolikus püspökség felállítására. – Egyéb se volt hátra, mint bevonulásom és fogadtatásom szertartását elrendezni. Az ősi szokásokról a legöregebbek se tudtak. – Így hát arra igyekeztem, hogy a magyar királykoronázás módjához alkalmazkodjunk.

A város mellett, nyílt mezőn lépcsőzetes emelvény készült, melyre udvari papom keresztes oltárt állított. A rendek lóháton vonultak elém. Le akartak szállani, de figyelmeztettem őket, hogy beiktatásom előtt ez nem helyénvaló, míg csak ugyanúgy nem cselekszem én is. A választott király fogadásánál Magyarországon azért vernek fel sátrakat, mert ahol leszállnak a lóról, sátorban üdvözlik. Megmondottam nekik, hogy ez a rendek joga, mert a fejedelmet nem fogadják el urukul addig, míg esküt nem tett a törvény és a választási feltételek megtartására. Több alkalommal világosítottam fel őket hasonlóképpen.

Felruháztak a Haza Atyja nevezettel. Mondhatom, irántuk táplált érzésemet tekintve, ez találó volt.²⁶

Az emelvényhez érve, leszálltunk a lóról s a főnemesek felkísértek. Az összes felekezetek püspökei és lelkészei felsorakoztak; a nemlévő katolikus püspököt karingbe öltözött udvari papom helyettesítette. Egy ítélőmester, mint az országgyűlés elnöke, egyórás beszéddel köszöntött. – Feleletem kezdetén, Salamont idézve, bölcsességet kértem Istentől s végezetre atyai szeretetemről biztosítottam őket s hogy e népért élek, melyet a rendek szavával, Isten bizott gondviselésemre. Aztán az oltárhoz léptem; udvari papom az evangéliumot nyújtotta, a törvény rendelte eskü szövegével. Fennen szóval mondtam el. Rákiáltották: vivát! Jó ágyúlövésnyire hadirendbe állított udvari ezredeim dísztüzet adtak.

Megindultunk. A városban én a kis katolikus kápolnába tértem, hol a plébános rákezdett a Te Deum-ra. –

Különös céloom nem volt ezzel az országgyűléssel; csak háborús természetű rendelkezéseket javasoltam s ehhez kértem segílyt. A fejedelemség kincstárát a kincstartó tanácsos őrzi. Külön igazgatója van a fejedelmi uradalmaknak és jövedelmeknek, melyeknek semmi közük a kincstárral. Minden adót az országgyűlés vet ki és színe előtt folyik be. Jóakaratom jeléül s a nép könnyebbségére a kincstárhoz csatoltam a hűségemre nem tértek elkobzott javait. De meg nem gátolhatta semmi igyekezetem, hogy olyan törvényt hoztak, mely tönkretette összes erdélyi hadaimat: tudniillik, hogy minden földesúr visszakövetelhesse jobbágját, ki engedelmével szegődött el katonának. Képtelen törvény volt ez ilyfajta háborúban, mint amelyet vívtunk! De ha nem hagyom jóvá, teljesen fölzendítette volna a lelkeket. visszavetésem ugyanis megerősítette volna őket abban, hogy eltökélt szándékom, saját jobbágyaik fegyverére támaszkodva önkényuralomra törni. Állítólagos politikusaik ugyan azt mondták; távol áll tőlük, hogy rólam ilyet gondoljanak, de ha a földesurak egyszer is elvesztik korlátlan

²⁵ Az erdélyi rendek még 1704-ben fejedelemmé választották II. Rákóczi Ferencet. Ez alkalommal, 1707-ben foglalta el trónját.

²⁶ A rendek ez alkalommal a *felsőleges* címet is megadták a Fejedelemnek.

hatalmukat jobbágyaik felett, e példával más, rosszindulatú fejedelem visszaélhetne. Csodál-
tam, közülük még a legértelmesebbek se fogták fel, hogy máris abban a szabadságban akarnak
ringatózni, melyért csak most folytatjuk a harcot. Élénken fájlaltam, hogy így gyanúsítanak
engemet mindazok után, amit szabadságuk iránt való szeretetemben tettem. Hiszen valójában
csak rajtam állt, hogy visszaéljek a nép első hevével s birtokomba vegyem Erdélyt, szót sem
ejtve a rendek összehívásáról, megválasztásomról... De ez a választott fejedelmek sorsa:
mindig gyanakvás kíséri őket s mindig boldogtalanok lehetnének, ha önnön lelkiismeretükben
nem találnának vigasztalást. Pedig ha szándékaikat nem lelkiismeretük vezérli, mi sem kétsé-
gesebb, mint hinni azt, hogy eskük és törvények megköthetik őket.²⁷

*

...Úgy gondolom, említettem, hogy nagy hévvel kezdett háborúnk a béketárgyalások meg-
szakadása óta lankadni kezdett. Az is lankasztotta, amivel felsegállítását céloztuk. A kezdeti
hev, mint mondtam, rendetlenséggel járt. S a rendetlenség egyetlen ellenszere, a szükséges
rend, csökkentette a lelkesedést, az pedig szükségképpen lanyhaságot vont maga után.

Az első tisztek gorombák, korhelyek, durvák voltak, de csapataik bíztak bennük. Utánuk
pallérozottabbak következtek, alkalmasabbak a fegyelem tartására s a csapatok előtt tekintély
szerzésére, hogy századaikról, ezredeikről nyilvántartást vezessenek... de hadi dolgokban ezek
éppoly járatlanok voltak, mint az előbbiek. A katonák pedig kevésbé szerették, becsülték őket. –

A nemesség napról napra jobban úrrá lett jobbágyai felett, elidegenítette őket a háborútól,
hogy az ő munkáinál foglalatoskodjanak. Az ezredek észrevétlenül gyengültek. Ki zsákmány-
hoz jutott, ezt akarta élvezni, mintsem, hogy megmaradjon büntetéssel biztosított rendtartások
korlátai között. Minden kedvező alkalommal hazatértek. Erőszakkal kellett visszahozni őket. –

Lova sajátja volt a katonának, fegyvere is. Nem szívesen fárasztotta jószágát vonulással,
őrségen, eleségszerzéssel, portyán. Ime, ilyen kicsinyes okok riasztották el katonáinkat a
hadtól. Mondhatnám, maga a természet rendje avatkozott vállalkozásunkba: Annyit fáradoz-
tam, hogy megteremtsem a rendet: ime, ez lett az eredménye földműves parasztok között!²⁸

²⁷ Emlékezések, 156-160 l.

²⁸ Emlékezések, 163-164. l.

A trencsényi csata

(1708.)

...Az új hadjáratra gyalogságom felszerelése és létszáma teljes volt. E fegyvernem még sose volt ily szép, ily fegyelmezett. Készületem nagy zajt keltett Bécsben s az ellenséges hadban. – A csapatok zászlóaljanként táborot vertek; új ruhájuk káprázatos volt s előmozdította számuk gyarapodását. Hirükre felpezsdült a nemzet szíve; az ellenség pedig nem mozdult. –

A balszerencse hozta, hogy udvarmesterem, Ottlik s mások, kik trencsényiekkel leveleztek, akkor oly hírt kaptak, hogy vár végét járja, nincsen elesége. Viard (császári tábornok) ugyan parancsot kapott, hogy lássa el, de ha ezt megghiúsítjuk, a parancsnoknak kapitulálnia kell.

Mondom, a balszerencse hozta így. Mert az újság felkavarta a lelkeket s mind gyorsan oda-kíváncsoztak. – Csak el kell indulnunk, hogy megvegyük ezt a várat, mely mindenképpen megkönnyíti sziléziai tervünket.²⁹ Tetszetős ok volt, de nem hajlottam rá. – Trencsén környékét egyáltalán nem ismertem s az ellenségnek vajmi könnyű lett volna, hogy hadmozdulataival elvonulásra kényszerítsen: elég, ha Lipótvárnak vonul, Nyitrát fenyegeti, elfoglalja raktárait s fel kell hagynom ezzel a kezdeményezéssel. De okaimra senki sem hallgatott. Az odavaló tisztek élén Bercsényi már a vár birtokában képzelte magát. Mondhatom, a végzet zavarta meg az elméket. A tanácsban csak udvari marsallom. Vay báró osztotta nézetemet. Így végre magam is hozzájárultam ehhez a vállalkozáshoz –

Már majdnem sötét éjszaka volt, mire a gyalogság a (Trencsén alatti) táborba érkezett. Hírét vettem, hogy (az ellenséges főparancsnok) Heister szintén megérkezett lovasságával Vág-újhelyre, mely tőlünk jó vonulásnyira volt. – Én már a csapatok előtt a táborhelyen voltam, de körül szemlélődni már késő volt. Bercsényi megjött a haddal s jelentette, hogy egy ügyes portyázó tisztelet hagyott a Vöröshegy hágóján: ha az ellenség Trencsénre masirozik, vagy felénk, tüzeltesen rá csapatával s kísérje oldalvást.

Az elővigyázat nem volt haszontalan. Másnap hajnalhasadtakor jelentik, hogy a Vöröshegy felől tüzelés hallható. Általános riadót verettem, lóra ültem. Táboromat annyira szétszórva, rendetlenségben találtam, hogy ugyancsak jó munkába telt, míg seregemet hadirendbe állítottam. Bercsényinek meghagytam, hogy a jobbszárnyon rendezze a lovasságot. Én szemlére balfelé indultam; erre nehezebb volt kibontakozni.

A balszárny magaslaton állt; lábánál (Turna) falu. A magaslat bokrokkal borított menedékén leereszkedni nem volt nehéz. Teteje pedig, hol csatarendemet felállítottam, mintegy árokszerű volt, melynek kapaszkodója jól fedezte gyalogságomat. Mögötte kis rét, elegendő külföldi lovasságom felállítására, hogy a gyalogságot támogassa.

A meglehetősen széles országút hadállásom közepét keresztezte; ide java lovasezredeimet állítottam. Az országút kivételével az egész terepet árkok, vízmosások szaggatták meg. Legcélszerűbbnek találtam, hogy tartalékul hat eskadron karabélyos helyezkedjék el egy mögöttünk lévő magaslaton.

Az ellenség ágyúlovásnyi távolságon kívül volt. Jobbszárnyával a falu felé vonult, mely alatt, balszárnyam előtt feküdt. Azt hittem, hogy a magas szálferdővel borított völgyön át oldalba akar fogni. Biztosításul leküldtem három (gyalog-) zászlóaljat. Csakhamar azonban látom, hogy (az ellenség) menetoszlopban szembemasirozik saját balszárnyával és eléri az országutat. Ugyancsak nyomorúságos mozdulat volt! Szerencsétlenségemre, azt hittem, hogy jobb-

²⁹ A Fejedelem minden erejével Sziléziába akart törni s ott telelni.

szárnyamon lévő lovasságom, mely teljesen túlszárnyalta az ellenséget, negyedfordulattal az oldalába ront. Én pedig (az előbb említett) három zászlóaljat leküldtem a faluba, hogy a sövények közt rejtőzve, tőle telhetően támogassa a lovasságot.

A jobbszárnyon vezénylő Pekrynek meghagytam, vigye véghez ezt a tervet. Pekry tábornok megindította lovasságát és csapatonként szállította át egy halastó rombadőlt gátján. Midőn a túlparton sorakoztatott, odament Ebeczky brigadéros és azt magyarázta neki, hogy a parancs kiadásakor én aligha ismertem a terepet: hátuk mögött a rombadőlt gát nagyon veszélyes. Pekry visszavitte lovasságát s egy tisztet küldött hozzám, jelentse, minő nehézségre bukkant a parancs kivitelénél.

Míg ez történt, a karabélyosaim által megszállt magaslatra mentem, hogy jobban megismerjem, milyen úton közlekedhetik tartalékom a harcvonallal. Bercsényit találtam ott, ki ilyen esetekben kényes volt hatáskörére. Elmondtam intézkedéseimet. Megtámadtatásomra nem számíhattam. Valóban Heister tábornoknak egyéb gondja se volt, mint hogy Trencsénbe vonuljon vissza, mert látta, hogy kéme félrevezette s egész seregemmel áll szemben.

Pekry szárnalmas mozdulata alkalmával Pálffy figyelmeztette Heistert, hogy ennek a lovasságnak viselkedése nem valami magabiztosságra vall: kísérletül, kockázat nélkül küldje rájuk egy-két eskadron támogatásával a rácokat. Heister beleegyezett... Míg Bercsényivel beszéltem, ő hívta fel figyelmemet erre a mozdulatra.

Rögtön a centrumhoz vágattam, hol tábori ágyúim álltak. A tüzelés megkezdődött. Az országúton álló lovasezredek menten visszakergették a rácokat.

De a jobbszárny gyalogsága minden ok nélkül megfutott. Ki-ki túl akart lenni az árkokon s látom, hogy egy pillanat alatt az egész mögöttes terület tele van szétszórt menekülőkkal.

Gondoltam, a tartalék karabélyosokkal még segíthetek. Rohantam a vízmosta árkokon át. Közeledve látom, hogy már ennek az ezrednek eleje is hátrálni készül. Siettem, hogy megállítsam. A terepre nemigen ügyeltem, ráhagytam lovamra. Már két árkon ugrott át; a harmadik bizonyára nagyon közel volt, nem maradt rá ideje: teljes bukfencet vetett és menten kimúlt. Szerencsére oldalt vetettem magamat, de balszemem felett így is nagy zúzódást szenvedtem s eszméletem elhagyott. Lóra tettek s a csatatréről egy közeli erdőbe vittek.

Ott tudtam meg, hogy mindennek vége... Visszatértem a podgyászhoz, ezzel három mértföldet haladtam. Másnap Kistapolcsányba siettem. Ide állítottak be a gyalogság ezredesei s jelentették, hogy összes csapataik szétszörlottak az erdők, hegyek között.

Szárnalmasabb, gyalázatosabb vereséget meg nem értem! Következményeiben is ez volt a legszerencsétlenebb. – E gyászos nap után nem sikerült többé semmi.³⁰

*

...Ebben a viszontagságban is, mint életem minden eseményében, felismertem a nagy igazságot, melyet minden ember emleget, de oly kevés hisz benne igazán, hogy: ember tervez – Isten végez. Hála és dicsőség neki mindörökké!³¹

³⁰ Emlékezések, 178, 183, 185-188. lap. – A jobbszárny gyalogságának megfutamodását – a Fejedelem ezt nem látta – jelentéktelen csatározás előzte meg. Bizonyos, hogy a sokszor felpanaszlott tudatlanság és fegyelmetlenség okozta a csatavesztést. Az 1711-i béketárgyalások alkalmával maga Pálffy beszélt a Fejedelemnek a csata részleteiről s arról, hogy évek előtt, Lipótvárnál, a Rákóczi által állított csapdából, tábornokai ügyetlensége folytán, hogyan csúszott ki a már megadásra kész császári sereg.

³¹ Emlékezések, 214. l.

Imádság

Ime, Uram, véghezvittem segítségoddal sáfarkodásom napját. Köteles számadással lépek eléd magam felől s azokról, kiket gondjaimra bízál. Perbe ne szállj velem, kérlek ha igaznak nem bizonyulok Szined előtt!

Mezítelen jöttem ki anyámnak méhéből: most lefosztva rólam méltóságomnak díszé s eszmé-
letem eltávozik, hamarosan olyan leszek, mint a halott. Virrassz értem megváltó Krisztusom s
az örök Atyának méltó dicséretét folytasd helyettem kegyelmesen!

Kezedbe ajánlom, Uram, lelkemet s mindazokat, kiket gondomra bízál: gondviselő Szemed
vigyázzon és őröködjék fölöttük, míg megadom nyomorúságos természetem adóját, látásom,
gondom elborult és rámterült az álom.³²

*

³² A Fejedelem szerzette *Keresztény fejedelem fohászokodásai*-ből; párhuzamos latin és francia szöveg; közli a 13. oldalon jegyzett kiadvány függeléke, 394-395. l.

Fordításunkban mindenkor gondolatjel – jelzi, ha az eredeti szövegből kihagytunk. A zárójelbe írt szavak magyarázatul a fordító toldásai.